

SLOBODA I PRIRODNO PRAVO

*Uvodna usmena reč koju je Autor održao na Dvadesetom jubilar-
nom susretu Kopaoničke škole prirodnog prava koji je bio posvećen op-
štoj godišnjoj temi »PRAVO I SLOBODA« u okviru stalnog naslova ško-
le »Pravda i pravo« koji je održan 13–17. decembra 2007. godine.*

Na ovom simpozijumu podneseno je 370 referata raspoređenih u 6 te-
matskih oblasti (katedri) Heksagona prirodnog prava: I. *Pravo na život* (ži-
vot, zdravlje, ekologija); II. *Pravo na slobodu* (krivično-pravna i procesna za-
štita ličnosti; sloboda ličnosti – opšta sloboda i porodičnopravna sloboda
ličnosti; upravno-pravna zaštita slobode); III. *Pravo na imovinu* (kodifikaci-
je; svojina i druga stvarna prava; svojina i nasleđe; restitucija i privatizaci-
ja; porezi i poreska politika; ugovor i odgovornost za štetu; privredna druš-
tva; privredni ugovori; banke i bankarski poslovi; osiguranje; radni odnosi);
IV. *Pravo na intelektualnu tvorevinu* (industrijska svojina, autorsko pravo); V.
Pravo na pravdu (sud u koneksitetu pravde – sudska praksa, procedura, izvr-
šenje; međunarodni odnosi i pravda – međunarodno pravo – elementi ino-
stranosti; pravo Evropske Unije); VI. *Pravo na pravnu državu* (pravna država
– teorijska i praktična iskustva).

*Tekst ove usmene reči zabeležen je audio-tehnikom i kasnije auto-
rizovan (sa označenjem međunaslova) i publikovan pod istim naslovom
u časopisu »Pravni život« br. 1–2 iz 2008. godine.*

*Poštovane kolege,
Pripadnici i nosioci slobode pravednog prava,
Uvaženi gosti koji sa različitih strana dolazite
na ovaj vrh prirode kao simbol zime i topline ljudskih reči,
Svima, dobro došli u ovu veliku familiju prava čiji je dom
sagrađen od reči Ius est ars boni et equi,
dakle od reči lepote dobrog i pravičnog,
Dame i Gospodo*

Sloboda je, kao prirodno svojstvo čoveka, neodvojiva od života. U uslovima društvenosti, ona je atribut svakog poretka sa promenljivim okvirima ostvarenja.

Reč neprestana

Počev od ropstva i oktroisanog nasilja bilo koje vrste, sve do blagodeti demokratske kulture i njenog cveta koji se zove sveopšta tolerancija, sloboda je reč neprestana, pokretačka i stvaralačka, ali i reč nadanja i razočarenja, individualnog i zajedničkog., Hoće li sloboda umeti da peva, kao što su sužnji pevali o njoj – pitao se mladi pesnik sa ovog našeg podneblja pre nego što se (možda) svojevolljno preselio u onaj drugi svet. Darovi slobode – groblja su i muke, reći će jedan drugi pesnik koga je osvajanje slobode poetski inspirisalo.

Kriza i svetlost slobode

Kriza slobode spremna je da kaže: o slobodi najlepše pevaju za-
blude. Ali, svetlost slobode odgovara: bez nade nema ni slobode.

Okovani dani

Jer, kada nada o slobodi tuguje, onda idu okovani dani. Oni koji
bi bili svedoci filozofije jednog iskaza »čovjek je rođen slobodan, a
svuda je u okovima«.

Pesma koja se živi

I po tome: pesma o slobodi nije pesma ako se ne živi. Ona nika-
da nije završena. Pitanje je samo koliko je zajedničkom rukom može-
mo dodirnuti, možda obuhvatiti.

Jeste i biće

Ko ne ume da sluša pesmu o slobodi, slušaće oluju neslobode,
pustinju antiprava, zločin jačeg. I zato, sloboda je danas ovde sa nama
i u nama, jeste i biće.

Dvadeseti rođendan

Svojim nadanjima i stradanjima, sloboda nas je još jedanput
okupila, upravo ovde na Dvadeseti rođendan slobode naše Škole, da
bi ispevala još jedan stih posvećen svakoj mogućnosti da se čini sve
ono što ne škodi drugome. Njena reč predsedava našim Jubilejem,
onako kako je to i do sada činila u dvadesetogodišnjem životu. Ra-
zume se, ne u nekom apstraktnom smislu, već u smislu racionalnog
prirodnog prava koje čini izvorni pojam i teorijsku osnovu danas iz-
vršene kodifikacije ljudskih prava odnosno prava čoveka. Tačnije, u
smislu one slobode koja je samosvesno ograničena i disciplinovana,
jer polje slobode jednih, granica je jednake slobode drugih.

Prvo slovo

Sloboda u simbiozi života, prvo je slovo i noseći je stub kopao-ničkog Heksagona, stub koji drži sva druga prirodna prava, počev od egzistencijalnih, pa preko ličnih i imovinskih, sve do političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Jer, kao što nema slobode bez života, tako nema ni bogatstva života bez slobode.

I zato ova Škola, u ime slobode, sve agresije na naše prirodno pravo na život i svako nasilje kao opoziciju umnosti, smestila je na pusto ostrvo, a naoružanu nepravdu zaustavlja nenaoružanom pravdom i time sve samozvane »vlasnike vremena« sa lepotom slobode upoznaje.

Dosadašnji rezultati

Mada smo i ranijih godina, naročito prošle, isticali naučne rezultate Škole, ova godina kao jubilarna dvadeseta godina, zaslužuje da se sumiraju i posebno imenuju rezultati Škole. Kao opšta ocena, može se reći da je Kopaonička škola prirodnog prava izgrađivala svoj naučni i stručni stav o brojnim pitanjima univerzalnih i regionalnih vrednosti prava i pravnog poretka.

Konkretno

Rad Škole bi se mogao izložiti u tri pravca: prvo, naučni rezultati Škole; drugo, izdavačka delatnost Škole; treće, okupljanje domaće i inostrane pravničke javnosti.

Naučni rezultati

Kopaonička škola prirodnog prava je još 1994. godine, ustanovila *Heksagon* prirodnog prava koji je okupio sve pojedine pravne i socijalne discipline oko šest stubova opšte civilizacije: pravo na život, pravo na slobodu, pravo na imovinu, pravo na intelektualnu tvorevinu, pravo na pravdu, pravo na pravnu državu. Time se ova Škola, za

razliku od drugih klasifikacija, a posebno od tzv. generacijske podele ljudskih prava, postavila i naučno obrazložila pomenuti Heksagon, koji je već danas ušao u opštu i udžbeničku literaturu ljudskih prava kao originalan doprinos u ovoj oblasti.

Pitanje odnosa prirodnog i pozitivnog prava, većito je pitanje koje se još od Aristotela i pre njega, pa sve do Kanta i posle njega, postavljalo kako u filozofiji tako i u praktičnoj primeni prava. Kod ovog pitanja Škola je postavila *teoriju triparticije* kojom je iskazan odnos prirodnog i pozitivnog prava u smislu uzornog, supsidijarnog i korektivnog odnosa. Razume se, ovom teorijom pitanje nije skinuto sa dnevnog reda, ali je ona u ovo većito pitanje sigurno unela neke nove dimenzije.

Utvrđen je stepen demokratije kao uslov za konstituciju pravne države, a to je *demokratska kultura*, za razliku od vulgarne demokratije (vladavina većine koja može da se pretvori u tiraniju nad manjinom) i simulovane demokratije. Demokratska kultura podrazumeva, pored drugih atributa, i toleranciju kao izraz duhovne slobode i visok stepen kulture razuma.

Upravo kada je reč o toleranciji, ova Škola je postavila jednu *Ski-cu teorije tolerancije*, koja je sa svojim elementima koherentna i koja toleranciju vidi kao posebno subjektivno pravo proklamovano ustavom i regulisano zakonom. Po principu tolerancije niko nema pravo da sebe stavlja iznad drugog i da prigrabljenom silom, pluralizam života pretvara u monizam svoje vlasti i uprave. Duhovna tolerancija je pretpostavka svake druge tolerancije: materijalne, političke, klasne i rasne tolerancije, jezičke, nacionalne, svojinske i ugovorne, tolerancije razlika po rođenju ili bilo kom ubeđenju.

Konstatovan je *nesklad* između proklamovanih i neostvarenih ljudskih prava i imenovani su činioци tog nesklada (ekstremno siromaštvo, antipravne države, zloupotreba i politizacija ljudskih prava). Označene su tačke mogućeg izlaska iz krize u koju je zapao koncept ljudskih prava.

Postavljena je teorija *zloupotrebe ljudskih prava* koja postoji – kada se ljudska prava vrše protivno svrsi zbog koje su ustanovljena, a sve to da bi se postigli neki vojno strateški, politički ili finansijski efekti.

Primenjena je kategorija *komutativne i distributivne pravde* u sadašnjim uslovima i u vezi s tim postavljeni su kriterijumi za prepoznavanje zakonskog neprava od nadzakonskog prava. U tom smislu, razgraničen je legitimitet prirodnih prava od njegovog legaliteta u postupku ostvarenja i primene prava i imenovane su determinante kulture prava.

Uloga i položaj suda u sistemu trodelne podele vlasti, bila je predmet posebne pažnje i u tom smislu Škola je formulisala *12 tablica sudijske nezavisnosti*, što je sinteza teorije i prakse u kontekstu vladavine prava i pravne države. Prema ovim tablicama, sudija je u izricanju pravde nezavisan od bilo koje vlasti, osim vlasti legitimnog zakona. Kao takav, on je ličnost javnog poverenja, a njegova dužnost je zasnovana na visokom stupnju pravničke i opšte kulture. Vršenje sudijske dužnosti ne sme biti predmet nedostojnih uticaja, podsticanja, pritisaka, pretnji ili intervencija, direktnih ili indirektnih, od strane bilo koga i iz bilo kojih razloga. Svako lice koje svojim aktima nedostojnog uticaja naruši ili ugrozi nezavisnost sudije, kazniće se po zakonu.

Pokazana je granica koja razdvaja vladavinu prava od vladavine pravne nesigurnosti kao zajedničkog imenitelja krize prava i pravnog poretka. Podigla je naučni i stručni glas protiv svakog nasilja kao opozicije umnosti, i kao antipoda pravnoj državi i demokrat-skoj kulturi.

Uneseno je više jasnoće u aktuelnu terminologiju ljudskih prava odnosno prava čoveka. Argumentovana je teza da prirodno pravo u stvari predstavlja genus savremenoj terminologiji ljudskih prava i prava čoveka.

Ukazani naučni i stručni rezultati Škole govore u prilog zaključku da je stvoren jedan naučni pokret zasnovan na tradicionalnoj filozofiji pravde u kontekstu racionalne koncepcije prirodnog prava, a to znači da je istovremeno zasnovan i na kulturi kodifikacije ljudskih prava kao univerzalnih vrednosti opšte civilizacije.

Izdavačka delatnost

Kao drugi rezultat Škole može se navesti snažna publicistička delatnost koja danas čini čitavu biblioteku prilagođenu katedrama

Heksagona i užim disciplinama ispoljenim u sekcijama pojedinih katedri (25–27 sekcija). Škola svake godine publikuje oko 5 hiljada stranica štampanog teksta u 4 toma, a ove jubilarne godine štampano je 6 tomova sa preko 6 hiljada stranica teksta. Autori ovih tekstova čine širok krug, od eminentnih i uticajnih autoriteta prava iz zemlje i inostranstva, preko pravnika iz prakse, sve do mladih ljudi koji započinju svoju naučnu i stručnu delatnost.

Svake godine, ovi radovi pristižu preko blagovremeno objavljenog javnog konkursa sa opštom godišnjom temom. Ovogodišnja (2007) tema *Pravo i sloboda* je okupila preko 370 objavljenih radova, dok su, između ostalih, opšte godišnje teme u prošlosti bile sledeće: povratak privrede tržištu i vlasništvu; svojinski odnosi u pravnom poretku; šteta i njena naknada; ugovor i njegovo izvršenje; pravda i postojeće pravo; sud i pravo; postojeće i buduće pravo; pravo i stvarnost; moć i nemoć prava; kultura prava i snaga zakona; pravo i ljudske vrednosti; pravo i svetski poredak; pravo i demokratska kultura; pravo i kulturne razlike; pravo i univerzalne vrednosti; pravo i humana budućnost.

U okviru izdavačke delatnosti, treba pomenuti, ne samo tomove knjiga, već i Završna dokumenta koja na jedan sintetizovan način izražavaju godišnje poruke, štampane i na engleskom i francuskom jeziku.

Izdavačka delatnost predstavljena je i knjigom *Bibliografija* radova Kopaoničke škole prirodnog prava (poslednje izdanje 2007), gde se nalaze imena svih autora za ovih 20 godina i naslovi njihovih radova.

Najzad, kada je reč o izdavačkoj delatnosti Škole, stoji značajno delo *Deklaracija Kopaoničke škole prirodnog prava* (2002) koja čini sintezu rada Škole posle 15 godina njenog rada. Sa osećanjem naučne časti i naučne odgovornosti, predlog teksta ove Deklaracije podneo sam na završnoj plenarnoj sednici 2002. godine gde je bila prihvaćena, bez ikakvih izmena ili dopuna. Kao što je poznato, ta Deklaracija na 60 stranica štampanog teksta, predstavlja osnovne konstatacije u filozofskom i normativnom spisu racionalnog prirodnog prava, postojeće stanje i moguće smernice u razvoju i većem stepenu ostvarenja proklamovanih prava u budućnosti, kako na univerzalnom tako i na regionalnom planu. Ceo tekst Deklaracije izrađen je u naučnom i organizacionom sistemu Heksagona prirodnog prava.

Deklaracija je štampana u jednoj knjizi na 6 jezika i to: engleskom, francuskom, nemačkom, španskom, ruskom i kineskom jeziku. Na ovaj način Deklaracija je postala dostupna širokom auditorijumu pravničkog sveta sa različitih jezičkih područja.

Okupljanje

Škola je za ovih 20 godina uspela da okupi širok krug domaće i inostrane pravničke javnosti i to iz svih oblasti pravnih disciplina, tako da u radu Škole redovno učestvuju profesori sa raznih univerziteta, članovi akademija nauka, naučnih institucija, sudije, advokati, kao i pravnici uz drugih pravosudnih organizacija, upravnih organa i javnih službi, udruženja građana, nevladinih organizacija, privrednih asocijacija, bankarskih i osiguravajućih organizacija, kao i drugih društvenih institucija.

U proseku svake godine Kopaoničku školu prirodnog prava poseti oko 2.500 učesnika i to iz više desetina evropskih i vanevropskih zemalja. Time Škola, pored naučnih rezultata i izdavačke delatnosti, ispunjava misiju okupljanja velikog broja pravnika sa različitih jezičkih i pravnih prostora, i time doprinosi većem stepenu zbližavanja različitih kultura, a samim tim i većem razumevanju proklamovanih i kodifikovanih prirodnih prava čoveka.

Naučna vokacija

I da u ovom delu zaključim: Kopaonička škola prirodnog prava, za svih 20 godina života, ostala je dosledna svojoj naučnoj i stručnoj vokaciji i na taj način se zaštitila od svake metapravne i dnevno političke agresije, koja, na horizontu društvenog zbivanja, vidi samo sebe i svoje interese. Da nije tako postupala, danas je ne bi bilo ili bi vegetirala kao derivat neke političke partije sa promenljivom sudbinom poput senke mesečevog sjaja.

Međunarodno priznanje

Upravo ovakav stav Škole, uzimajući u obzir ukupnost njenih rezultata, posebno u domenu ljudskih prava, pravnička i šira među-

narodna javnost je upoznata sa tim rezultatima preko eminentnih međunarodnih časopisa na francuskom, engleskom, nemačkom, poljskom jeziku. Neki od tih autora prikaza rada Škole upravo su ovde i danas sa nama i ja im, i ovom prilikom, upućujem veliku kolegijalnu zahvalnost.

Sve su to bili elementi za jedno veliko priznanje koje je škola 2005. godine dobila u vidu moralnog pokroviteljstva Organizacije Ujedinjenih nacija za edukaciju, nauku i kulturu (UNESCO), sa obrazloženjem da projekti i publikacije Kopaoničke škole prirodnog prava predstavljaju poseban interes za UNESCO jer one nesumnjivo doprinose unapređenju ljudskih prava u okviru sistema UN (u potpisu Koïchiro Matsuura, generalni direktor UNESCO). Od 2005. godine do danas, svake godine je ovde sa nama i specijalni predstavnik ove organizacije, da nam i neposredno prenese naučne pozdrave ove značajne svetske organizacije.

Ove godine, kao što smo iz pozdravne poruke čuli, UNESCO svim srcem čestita dvadeset godina rada ove Škole, sa rečima da je ona postala veoma važan međunarodni događaj koji brani ljudska prava i ljudsko dostojanstvo i da je, Kopaonička škola prirodnog prava prirodni saveznik UNESCO u zajedničkim naporima na promociji, poštovanju i zaštiti sveukupnih ljudskih prava i nedeljivog dostojanstva za sva ljudska bića.

Naučna zahvalnost

Ova međunarodna priznanja, izrečena tokom dvadesetogodišnjeg rada, i posebno povodom ovogodišnjeg jubilarnog susreta (2007) organizovanog sa opštom temom *Pravo i sloboda*, Kopaonička škola prirodnog prava ta priznanja prima sa naučnom zahvalnošću, ali i sa filozofijom mira i dodatnim motivom za dalji rad Škole na uspostavljenim naučnim, stručnim i socijalnim temeljima racionalne koncepcije prirodnog prava.

Plan daljeg izlaganja

Posle ovog podsećanja na portret naše Škole, dozvolite mi, da se u ovoj uvodnoj reči vratimo našoj opštoj temi *Pravo i sloboda*, njenoj matici koja nas je ovde okupila.

Preglednosti radi, evo ukratko plana daljeg izlaganja: I. sloboda u filozofskoj i pravno filozofskoj književnosti; II. sloboda u odredbama značajnih međunarodnih dokumenata – deklaracija, povelja, konvencija; III. pokušaj jedne Skice teorije slobode; IV. sloboda na putu ostvarenja i neostvarenja – današnje stanje i činioci koji opredeljuju budućnost slobode.

I. SLOBODA U FILOZOFSKOJ I PRAVNO FILOZOFSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Teškoće u definisanju

Sloboda je od onih pojmova kojima se, u smislu definicije, lako pristupa, ali se teško dolazi do nespornih rešenja. Teškoće dolaze sa više strana, pomenimo samo dve:

– pristup definisanju slobode moguć je sa stanovišta različitih područja organizovanog života – filozofije, religije, psihologije, aksiologije, ekonomije, prava i pravnog poretka;

– veliki broj pojedinih vrsta sloboda, koja svaka za sebe nalaže potrebu definicije, stvara teškoću opšte definicije slobode kao *genusa* koji bi trebalo da obuhvati različite, često i heterogene, attribute slobode.

Upravo taj neodređeni fenomen slobode, obeshrabrio je izvesne autore da istražuju opštu definiciju slobode, smatrajući da ona ne služi ničemu i da se stoga treba uputiti ka iznalaženju podedinačnih definicija sloboda, shodno njihovoj prirodi i izvoru nastanka.

Antička filozofija

Ipak, većina autora, od antičke filozofije do danas, ističe da sloboda podrazumeva mogućnost izbora da se čini sve ono što ne škodi drugome i što zakon dopušta.

U tom smislu, u Digestama je rečeno – sloboda je od prirode data svakome da radi šta hoće, osim onoga o čemu je silom ili pravnim normama sprečen.

Platon i *Aristotel* su slobodu vezivali za princip demokratije, smatrajući pri tome, da je priroda dodelila nekom da se rađa kao rob – jedni su odmah od rođenja predodređeni da se pokoravaju, a drugi da vladaju. Ali, o takvoj koncepciji demokratije nećemo se ovom prilikom zadržavati.

U svakom slučaju, antička definicija slobode ističe tri bitna elementa: 1. sloboda je prirodno svojstvo čoveka koje on dobija prirodnim putem, dakle, rođenjem; 2. sloboda je mogućnost izbora i ponašanja shodno volji titulara slobode; 3. sloboda je ograničena zakonom.

Srednjovekovna doktrina

Srednjovekovna Hrišćanska doktrina (Toma Akvinski) takođe je isticala mogućnost izbora kao element slobode, ali je to povezivala sa Božanskom slobodom. Ona je pravila razliku između *liberum arbitrium*, moći slobodnog izbora koja povlači i mogućnost izbora zla, i *libertas*, koja predstavlja dobru upotrebu te moći. Božanska sloboda je *libertas*, a ne *arbitrium*.

Evropska filozofija od 17. veka i dalje

Evropska filozofska književnost već od 17. veka, posvetila je slobodi neobično veliki prostor koji se karakteriše mnoštvom različitih pogleda, ali u kome se ipak mogu naći i zajednički imenitelji kao što su: sloboda kao izbor delanja; sloboda kao ograničenije delanja; sloboda bez diskriminacije ljudi; sloboda i jednakost; sloboda kao opšti pojam koji sadrži brojne pojedinačne slobode; sloboda proklamovana u međunarodnim poveljama i nacionalnom zakonodavstvu; sloboda i njeno ostvarenje i neostvarenje.

U svim ovim odrednicama slobode nalaze se kod pojedinih autora i izvesne modifikacije.

Tomas Hobs

Tako, *Tomas Hobs*, reprodukujući formulu slobode u smislu odsustva spoljnje prepreke, najveću slobodu vidi u ćutanju zakona, tj. u sluča-

jevima kada zakon ne predviđa nikakvo pravilo. Tada, po ovom autoru, titular ima slobodu da čini ili da ne čini ono što on za shodno nalazi. Inače, ovaj autor smatra da strah i sloboda mogu da idu zajedno; da sloboda i nužnost mogu da postoje istovremeno. Posebno razmatra slobodu u slučaju zarobljeničtva i progonstva.

Džon Lok

Kada je reč o slobodi kao mogućnosti izbora, Džon Lok slobodu vezuje za zakon, naglašavajući da slobode nema bez zakona i da se ona uvek kreće u zakonskim okvirima. Drugim rečima, sloboda se može jedino ostvariti pod vladavinom zakona, jer stanje slobode nije stanje samovolje. Pri tome, ovaj autor govori o domašaju zakonodavne vlasti koja ne može biti apsolutno arbitrarna nad životima i imovinom drugih ljudi, niti ona može da za sebe prisvoji vlast upravljanja na osnovu improvizovanih dekreta, već je dužna da deli pravdu i da rešava o pravima podanika na osnovu objavljenih važećih zakona.

Žan Žak Ruso

Slobodu u hipotezi Društvenog ugovora branio je Žan Žak Ruso. On je opštu volju video kao jemstvo individualne slobode i koja se iz građanskog stanja transformiše u slobodu i jednakost u smislu Društvenog ugovora. Prema ovom autoru, mora se naći jedan oblik udruživanja koji bi branio i štitio svom zajedničkom snagom ličnost i dobra svakog člana društva, i kroz koji bi svako, udružen sa svima, ipak slušao samo sebe, i tako ostao isto toliko slobodan kao i pre.

Imanuel Kant

Kantovo shvatanje slobode proizilazi iz njegovog učenja o empirijskom saznanju (čulna oblast gde je izvor saznanja iskustvo) i transcendentnom saznanju (nečulna oblast gde je izvor saznanja um). U stvari, reč je o apriornosti formi opažanja i mišljenja koje se nalaze u čulnosti (iskustvu) i u razumu (umno saznanje). Te dve sfere saznanja, čulnost i razum, po Kantovom shvatanju, su dva stabla ljudskog saznanja koja možda niču iz jednog zajedničkog korena, ali koji nama

nije poznat. Prema ovoj filozofiji, čist um nije sam sebi cilj, već on ima, u sferi morala i prava, i sposobnost praktičnog delanja, dakle, on je i praktičan um ili čist praktičan um. Drugim rečima, praktični um poseduje i sposobnost izdavanja zapovesti čovekovoj slobodnoj volji (um kao zakonodavac) u smislu zakonskih i moralnih normi, i to je praktična ili normativna funkcija uma. Zakonski i moralni imperativi proizilaze, dakle, iz racionalne snage uma, i oni se ispoljavaju ili na polju morala u vidu racionalne slobode (koegzistencija sloboda) ili na polju prava prema jednom univerzalnom zakonu slobode.

Hegel Fridrih

Po rečima Hegela, cilj svakog pravnog ustrojstva je sloboda, a sfera prava je sfera slobode, ali samosvesne slobode, što znači da je ona ograničena slobodom drugih. Sfera slobode u pozitivnom pravu može biti ostvarena zahvaljujući autoritetu umnog sadržaja, ali pozitivno pravo po svome sadržaju može delimično biti protivno razumu i nepravedno, i tada ono predstavlja ograničenje slobode. Razvijajući ovu misao Hegel će doći do zaključka da istorija svakog naroda pokazuje kako narod ostvaruje svoj pojam slobode. Po njemu, svaki narod mora istrajati u procesu izjednačavanja pojma slobode sa stvarnošću, ali, samo u nužnoj postupnosti zasnovanoj u prirodi uma. Budući da pravni odnosi spadaju u tu postupnost stvarnosti, oni imaju, s jedne strane, umnu, a s druge strane, istorijsku nužnost. Pravo je, dakle, nešto sveto zato što je ono opstanak apsolutnog pojma, samosvesne slobode.

Džon Stjuart Mil

Kada je reč o opštoj slobodi i slobodi volje u evropskoj književnosti 19. veka, pomenimo još dva autora: Džon Stjuart Mil i njegovo delo *O slobodi* i Artur Šopenhauer i njegovo delo *O slobodi volje*. Mil se zalaže za maksimalnu slobodu koju treba obezbediti u društvu radi njegovog sveukupnog napretka, i u tom smislu on zaključuje: ako bi ceo ljudski rod, osim jednog čoveka, bio istog mišljenja, a taj jedan bio suprotnog mišljenja, ljudski rod ne bi imao ništa više prava da ovoga učutka, nego što bi on, kad bi imao moć da to učini, imao prava da

ućutka ceo ljudski rod. Međutim, ta apsolutna sloboda ne sme prerasti u tiraniju većine odnosno u diktaturu državne vlasti, ali, ovaj autor, i tu vidi slobodu kao sredstvo samozaštite od moguće tiranije.

Artur Šopenhauer

Za razliku od Mila, Šopenhauer, na pitanje šta znači sloboda, odgovara da je ovaj pojam, ako ga tačno posmatramo, negativan. Pod njim mi mislimo na samo odsustvo svega onoga što sprečava i ometa, a on, nasuprot tome, kao sila koja se ispoljava, mora biti pozitivan. U skladu s mogućom prirodom toga što ometa, taj pojam ima tri veoma različite podvrste: fizičku, intelektualnu i moralnu slobodu. Fizička sloboda je odsustvo materijalnih smetnji bilo koje vrste, dok se moralna sloboda ogleda u slobodnom odlučivanju volje – liberum arbitrium. Dakle, prema ovom autoru, sloboda je uvek u skladu sa sopstvenom voljom, a to znači da je slobodan onaj koji može da čini ono što hoće. Ali, tu je i pitanje, da li se može hteti ono što se hoće, i u tom odgovoru nalaze se ograničenja apsolutne slobode volje.

Filozofsko–pravni aspekt

Pored filozofskog aspekta, i ovog sasvim sumarnog prikaza različitih filozofskih mišljenja, sloboda je naročito bila stavljena pod optiku filozofsko–pravnog aspekta.

Monteskje

Izučavanje slobode Monteskje započinje sa ukazivanjem na različita značenja reči sloboda. Prema ovom autoru, nema reči koja je primala raznovrsnija značenja i na ljudski duh različitiije delovala od reči sloboda. Jedni su joj pribegavali da bi lakše svrgli onog kome su poverili tiransku vlast; drugi, da bi mogli da izaberu onoga kome imaju da se pokore; treći, da bi izborili pravo da idu naoružani i mogli da sprovode nasilje; četvrti pak, u ime povlastice da stoje pod vlašću jednog čoveka koji potiče iz njihove nacije, ili pod vlašću vlastitih zakona. Neki su pak ovu reč povezivali s jednim oblikom vladavine a isključivali sve ostale. Oni koji su iskusili republikansku vladavinu,

slobodu su videli u njoj, oni koji su uživali u monarhijskoj vladavini, smestili su je u to uređenje. Najzad, svako je slobodom nazivao vladavinu koja je bila u skladu s njegovim običajima ili sklonostima. Posle ovoga, na pitanje šta je sloboda, Monteskje najpre podvlači mogućnost delanja u zakonskim granicama, a zatim pravi razliku između nezavisnosti i slobode. Iz zaključka ovog autora, vidi se da on ceo problem slobode posmatra kroz svoju teoriju o trodelnoj podeli vlasti, na zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Kako se vlast ne bi mogla zloupotrebiti, prema rečima ovoga autora, potrebno je da, rasporedom samih stvari, jedna vlast obuzdava drugu. Uređenje može da bude takvo da niko neće biti prisiljen da čini ono na šta ga zakon ne obavezuje, niti da se uzdržava da radi ono što zakon dopušta.

Hans Kelzen

Slobodu i metamorfozu ideje slobode Kelzen posmatra u kontekstu demokratije, načela samoopredeljenja, načela većine i ideje jednakosti. Kada je reč o načelu samoopredeljenja, ovaj autor najpre konstatuje da sloboda u okviru državnog poretka ne može biti sloboda »svake veze«, a zatim postavlja pitanje, kako je moguće biti podređen društvenom poretku, a ipak biti slobodan. Odgovor je u demokratiji, jer građanin je politički slobodan samo ukoliko je njegova individualna volja u skladu sa kolektivnom (opštom) voljom izražena u društvenom poretku. Politička sloboda, tj. sloboda u društvenom poretku, prema ovom autoru, jeste samoopredeljenje pojedinca učestvovanjem u stvaranju društvenog poretka. Politička sloboda znači slobodu, a sloboda znači autonomiju. Ideal samoopredeljenja zahteva da društveni poredak bude stvoren jednoglasnom odlukom svih članova društva. Nužno ograničenje slobode Kelzen vidi upravo u načelu većine. Naime, najveći mogući stepen individualne slobode, obezbeđen je načelom da promena društvenog poretka zahteva saglasnost proste većine svih koji su mu potčinjeni. Preobražaj načela samoopredeljenja u načelo vladavine jeste dalji stupanj u metamorfozi ideje slobode. Međutim, kada je reč o načelu većine, ovaj autor sa pravom konstatuje, da načelo većine nije nipošto istovetno sa apsolutnom vladavinom većine, diktaturom većine nad manjinom. Većina pretpostavlja, po samoj definiciji, postojanje manjine, i stoga pravo većine uključuje pravo postojanja manjine. Načelo većine u demokra-

tiji se poštuje jedino ako je svim građanima dopušteno da učestvuju u stvaranju društvenog poretka, iako je njegova sadržina određena voljom većine. Nedemokratski je, jer je protivno načelu većine, da se isključi bilo kakva manjina iz stvaranja pravnog poretka, čak i ako bi isključenje odlučila većina. Stoga načelo većine, a otuda i ideja demokratije, jeste sinteza ideja slobode i jednakosti.

Feodor Vasiljevič Taranovski

Za razliku od izloženog shvatanja slobode kao ustanove demokratskog uređenja, Taranovski, objašnjava slobodu sa stanovišta cilja prava, i to u okviru teorije individualne slobode (Kant) i teorije interesa (Jering). U kontekstu ove dve teorije, Taranovski uzima u obzir filozofske i naučne argumente obe teorije, i slobodu vidi kao značajnu odrednicu cilja prava. Po njemu, pravo ima za cilj da raspoređivanjem dužnosti i potraživanja obezbedi zajedničke i individualne interese. Utvrđene dužnosti ograničavaju spoljašnju slobodu lica. Dopuštena potraživanja osiguravaju određenu sferu spoljašnje slobode, neophodnu za podmirivanje individualnih interesa.

Džon Rols

Svemu tome, dodajmo još jedan aspekt slobode, a to je pravda kao »stožerna vrlina« društva. U tom smislu, punu pažnju zaslužuje Džon Rols koji je »princip najveće jednake slobode« posmatrao i naučno obrazlagao u sklopu sa principima pravde i njenim ustanovama. Prema ovom autoru, postoje dva principa pravde: princip najveće jednake slobode i princip (nepristrasne) jednakosti mogućnosti. Prema prvom principu, svako lice treba da ima jednako pravo na najširi sistem jednakih osnovnih sloboda koje su spojive sa sličnim slobodama drugih, a prema drugom principu, društvene i ekonomske nejednakosti treba da budu uređene tako da je istovremeno razumno očekivati da budu svakome od koristi i da su povezane sa položajima i službama koji su otvoreni za sve. Kod pitanja jednake odnosno nejednake slobode, ovaj autor će reći da je sloboda nejednaka kada jedna klasa ljudi ima više slobode od druge, ili kada je sloboda uža nego što treba da bude. Pravilo o prioritetu slobode

de, prema ovom autoru, može biti ograničeno samo slobodom, i to u dva slučaja: sloboda manjeg obima mora da ojača ukupni sistem sloboda koji uživaju svi, i sloboda manja od jednake mora biti prihvatljiva za one čija je sloboda manja.

Fridrih Hajek

Traganje za pravdom i blagodetima slobode, bilo je predmet naučne pažnje i nobelovca Fridriha Hajeka, i to u sklopu velikih tema – pravo, zalonodavstvo i sloboda. Ovaj autor, posle komparativnog izlaganja različitih definicija slobode, spreman je da kaže da se sloboda može sačuvati samo ako se sa njom postupa kao sa vrhovnim principom, a može da se uništi ako se pridržavamo probitačnosti. Razvijajući ove tvrdnje, Hajek dolazi do zaključka da je sloboda rezultat evolucije opšte kulture i civilizacije. Sloboda je produkt civilizacije koji je oslobodio čoveka okova male grupe, momentalnih raspoloženja kojih je čak i vođa morao da se pridržava. Sloboda je omogućena postepenom evolucijom discipline civilizacije koja je, istovremeno, disciplina slobode. Našu slobodu dugujemo ograničenjima slobode.

Pitirin Sorokin

Posle ovoga dodajmo još jedan značajan aspekt slobode koji dolazi sa područja društvene i kulturne dinamike. Upravo sa ovakvim naslovom Pitirin Sorokin proučava fenomen slobode, posebno u fluktuaciji ideacione i čulne slobode.

Ovaj autor, pošto se prethodno zadržao na pojmu slobode u nekim prirodnim naukama (mehanika, biologija), istakao je, da se sloboda u društvenim naukama može različito definisati zavisno sa kog se stanovišta posmatra, ali ipak, po ovom autoru, generalno uzevši, moguće je reći, da je ljudsko biće slobodno kada može činiti što god mu je drago, kada ne mora činiti ništa što ne želi, i kada ne mora trpeti ono što ne želi da trpi.

Sledstveno tome, čovekova sloboda postaje ograničena kada ne može činiti ono što želi da čini, kada mora da čini ono što ne bi voleo da čini i kada je obavezan da trpi ono što ne bi voleo da trpi. Na osno-

vu ovoga, ovaj autor daje formulu slobode pojedinca koja podrazumeva zbir raspoloživih mogućnosti (zbir sredstava) i zbir želja. Ukoliko je ukupan »zbir želja« veći nego »zbir sredstava« za njihovo zadovoljenje, pojedinac nije slobodan. Postoje dva oblika slobode i dva načina da se ona sačuva, pa čak i uveća: prvo, pojedinac može umanjiti svoje želje sve dok se one ne izjednače sa raspoloživim sredstvima za njihovo ispunjenje ili ne budu manje od njih. On može i uvećati broj sredstava za ispunjenje želja. Ono prvo se odnosi na unutrašnji, ideacioni način posmatranja pojma »biti slobodan«, a drugo na spoljašnji, čulni način posmatranja istog pojma.

Pri tome, ovaj autor konstatuje da je za sve ljude i sve rase izvestan minimum čulne slobode biološka potreba, i kada nje nema, ljudi počinju da propadaju biološki i čak da umiru. To je taj *refleks slobode* za koji se kaže da je jedan od najvažnijih refleksa živih bića. Prema rečima ovoga autora, jedan minimum čulne slobode je za sve ljude egzistencijalni motiv i zahtev.

Isaija Berlin

Različiti aspekti slobode dobili su mesta i kod drugih autora koji su se bavili fenomenom slobode. Tako, Isaija Berlin posmatra slobodu kao neprikosnovenu vrednost i temelj liberalnog morala, uz konstataciju da sloboda nije jedini čovekov cilj. Ovaj autor se naročito zadržao na pitanju, šta znači slobodan izbor delanja koji se kod svih autora uzima kao osnovni atribut slobode. Prema ovom autoru, nije dovoljno samo naglasiti da se sloboda sastoji u izboru delanja, već i mogućnost ostvarenja tog delanja, odnosno skrenuti pažnju na mnoge okolnosti koje utiču na slobodno opredeljenje. Tako ovaj autor navodi da stepen slobode zavisi od nekoliko činilaca: od broja mogućnosti koje se u konkretnom slučaju otvaraju; od napora koji je potrebno uložiti u ostvarivanje svake od tih mogućnosti; od značaja koje svaka od tih mogućnosti ima u životnom planu čoveka s obzirom na njegov karakter i date okolnosti; od toga koliko drugi ljudi ometaju ostvarenje svake od alternativa; od vrednosti koja se u konkretnom društvu pridaje svakoj mogućnosti. Svi ti činiooci, prema ovom autoru, moraju se objediniti da bi se izvukao zaključak, koji po prirodi stvari, nikada neće biti precizan niti nesporan. Mo-

guće je da postoje mnoge nesamerljive vrste i stepeni sloboda i da se one ne mogu upisati u jedinstvenu skalu slobode.

Robert Dal

Vratimo se samoodređenju kao jednom od mogućih aspekata pojma slobode. Između mnogih, dva su autora koja su ovom pitanju poklonila naročitu pažnju i to u sklopu izlaganja o demokratskom uređenju društva. To su Robert Dal i Dejvid Held.

Pošto je prethodno ukazao na povezanost slobode sa demokracijom, Dal zaključuje, da je demokratski proces, ne samo kao ideal, već i kao realna praksa, obasjan svetlošću lične slobode. Suština ove teze može se sažeti na sledeći način: vladati samim sobom, poštovati zakone koji su doneti po sopstvenom izboru i ostvariti samoodređenje. Ovaj autor, slobodi samoodređenja, dodaje još jedan atribut, a to je moralna autonomija. Po njemu, moralna autonomna ličnost je ona koja, držeći se svojih moralnih načela, donosi odluke koje u znatnoj meri zavise od tih načela, tek posle procesa razmišljanja, rasprave i ispitivanja svih relevantnih elemenata. Biti moralno autonoman znači upravljati samim sobom u sferi moralno relevantnih opcija.

Dejvid Held

Slično ovome, i Dejvid Held, načelo autonomije kao svojstvo demokratske pravne države, uzima u smislu ograničenog sistema vlasti koji obezbeđuje mehanizme regulacije i kontrole, kako nad onima koji vladaju, tako i nad onima kojima se vlada. Moć i značaj ideje demokratije počiva na ideji samoodređenja, tj. ideji da članovi političke zajednice (građani) treba slobodno da biraju uslove sopstvenog udruživanja. Polazeći od ovih postavki, ovaj autor definiše načelo autonomije na sledeći način: pojedinci treba da uživaju jednaka prava i, u skladu s tim, jednake obaveze u konkretizaciji političkog okvira koji stvara i ograničava mogućnosti koje im stoje na raspolaganju. Drugim rečima, oni treba da su slobodni i ravnopravni u određivanju uslova sopstvenog života, pod uslovom da ovaj okvir ne koriste radi osporavanja prava drugima.

Stoga, načelo autonomije, utemeljeno u demokratskom uređenju, treba shvatiti, ne kao individualističko načelo samoodređenja koje označava izolovanog pojedinca koji deluje isključivo u svom interesu, već kao delo kolektiviteta ili »većine« koja je omogućena i ograničena pravilima i procedurama demokratskog života. Ta »demokratska autonomija« deluje, dakle, unutar ograničenja koja zajednica uspostavlja. Takva autonomija se jasno razlikuje od neobuzdane trke za ostvarenjem individualnih interesa u javnim poslovima.

Ronald Dvorkin

Teškoću definisanja i ostvarenja slobode u celini označio je i Ronald Dvorkin koji će reći da ne postoji pravo na celokupnu slobodu, nego samo na važne i osnovne slobode. Ako je ograničenje slobode dovoljno ozbiljno i oštro, onda je uistinu tačno da vlada nema pravo da nameće to ograničenje samo zato što bi to »bilo u opštem interesu. Ona, na primer, nema pravo da ograniči slobodu govora kad god smatra da bi to unapredilo opštu dobrobit. Dakle, prema ovom autoru, postoji opšte pravo na slobodu pod uslovom da je to pravo ograničeno na važne slobode ili ozbiljna lišavanja tih sloboda.

Radomir Lukić

Sloboda se, pored do sada izloženih shvatanja, može posmatrati i sa stanovišta zakona uzročnosti, kao i sa stanovišta učenja o vrednostima – aksiologije prava. Između mnogih drugih, ovaj aspekt slobode obrađivao je i Radomir Lukić koji je naročito isticao da je sloboda vezana za uzročnost. Prema ovom autoru, ako se načelno razmotri odnos slobode i uzročnosti (determinisanosti), onda treba poći od Trojednog (duh, materija, energija) i odnosa njegovih činilaca. Duh je među tim trima činiocima nosilac slobode. Sloboda je izvor stvaralaštva, tačnije, ona je sama stvaralaštvo. Duh je ograničen tj. determinisan određenim uzrocima, te on stvara ono što u određenom smislu mora, kako je unapred određeno. Tako se vezuje zakon slobode i zakon uzročnosti – determinacije. Otuda i osnovno pitanje: kako se može objasniti da jedno isto dešavanje bude i slobodno i determinisa-

no. Prema ovom autoru, ovde pre svega, treba razlikovati pitanje tzv. slobode volje, kao posebnu vrstu slobode, ograničene, relativne, vezane samo za volju, od široke, neograničene slobode u smislu stvaralaštva, bez uzročnog delovanja. Pitanje slobode volje treba postaviti i rešavati kao iskustveno, naučno, psihologijsko pitanje, a ne kao nadiskustveno i ontološko. Sloboda volje u tom smislu je sloboda motiva odnosno izbora između više motiva za donošenje odluke volje. Pitanje slobode volje, odnosno slobode kao bezuzročnosti, filozofsko je nadiskustveno pitanje, pa ga kao takvo treba i rešavati. Sa stanovišta realnog sveta okovi determinacije su sačinjeni od sitnih elemenata slobode. Posmatrajući slobodu u smislu aksiologije prava, ovaj autor vidi slobodu kao vrednost zajedno sa pravdom, pravičnošću, istinom i ljudskim dostojanstvom. To znači da pravo zahteva slobodu i da je štiti mehanizmom svojih sankcija, ali je istovremeno i ograničava. Pravo je, dakle, snažna garancija slobode i pored svih ograničenja koja se nameću čoveku jer je to suštinski u interesu same slobode. Kao jedno od suštinski ljudskih vrednosti, pravo mora biti zaštitnik slobode.

Toma Živanović

Slobodu u svetlu deobe osnovnih individualnih prava, predstavlja je Toma Živanović u svom *Sistemu sintetičke pravne filozofije*, sa uvodnom napomenom da je ova klasifikacija u komparativnoj književnosti bila predmet različitih, pa i protivurečnih gledišta, kako u pogledu haotične terminologije, tako i u pogledu kriterijuma klasifikacije individualnih prava i sloboda. Nastavljajući izlaganja o deobi osnovnih individualnih prava i sloboda, ovaj autor se naročito zadržava na teoriji koju je formulisao Leon Digi, koji slobodu definiše kao moć koja pripada svakom pojedincu, da vrši i da razvija svoju fizičku, intelektualnu i moralnu delatnost, a da država tu ne može postaviti druga ograničenja osim ona koja su nužna da se zaštiti sloboda svih. Kada je reč o deobi prirodnih prava i sloboda Živanović čini podelu po kriterijumu sadržine ovih prava (materijalna dobra) i prema osobenosti sačinjavajućih ovlašćenja u odnosu na osobenost odgovarajuće državne pravne dužnosti (formalna dobra). U materijalnoj deobi osnovnih prava ovaj autor vidi tri grupe prava: čisto lična ili osnovna u užem smislu (urođena) ili klasična čovečija prava (pravo na

život ili egzistenciju, pravo na telesnu celokupnost, pravo na ličnu slobodu kretanja, dostojanstvo, pravo na slobodu savesti i časti, pravo na slobodu veroispovesti, pravo na slobodu nauke, i druga srodna prava); socijalna i ekonomska prava (pravo na rad i socijalno osiguranje, pravo individualne svojine, i druga srodna prava); politička prava (pravo na sudelovanje i uticaja u državnim poslovima zakonodavstva, uprave i sudstva, sporno pravo na otpor, pravo na jednakost pred zakonom, pravo na slobodu udruživanja i okupljanja, pravo na slobodu zbora i dogovora, pravo na slobodu štampe, i druga srodna prava).

Zaključak u ovom delu

To bi bio jedan sasvim kratak izlet u filozofsku i filozofsko pravnu književnost koji je ovde istaknut samo da bi skrenuli pažnju na čitav mozaik definisanja i isticanja karakterističnih crta opšteg pojma slobode i njenih brojnih posebnosti.

A sada, pre nego što pokušamo da iznesemo Skicu teorije slobode, koju sam već najavio u planu izlaganja, zadržimo se, takođe ukratko, na odredbama značajnih međunarodnih dokumenata u prošlosti i danas, koji su slobodu obrađivali sa pravno normativnim izrazom ili drugim rečima, koji su slobodu u različitim pravcima formulisali u vidu zakonskih odredbi.

II. SLOBODA U ODREDBAMA ZNAČAJNIH MEĐUNARODNIH DOKUMENATA

Uvodna napomena

Kao što je već rečeno, posle izlaganja pojedinih autora o pojmu slobode i njenim karakterističnim osobinama, celovitosti radi, potrebno je zadržati se na pojmu slobode onako kako je ona uređena u normativnom opusu brojnih međunarodnih dokumenata (deklaracija, povelja, konvencija, rezolucija), a takođe i ustavnih odredbi pojedinih zemalja.

*Deklaracija prava čoveka
i građanina iz 1789.*

Počnimo sa francuskom Deklaracijom prava čoveka i građanina (1789), koja se, u pogledu prava i sloboda, uzima kao rodonačelnik mnogih tekstova koji će posle nje doći, sve do savremenih međunarodnih dokumenata.

Prema Deklaraciji, ljudi se rađaju i žive slobodni i jednaki u pravima. Društvene razlike mogu biti zasnovane samo na zajedničkoj koristi. Cilj svakog političkog udruživanja je očuvanje prirodnih i nezastarivih prava čoveka. Ova prava su: sloboda, svojina, sigurnost i otpor ugnjetavanju.

Naročito se ističe odredba Deklaracije kojom se definiše opšta sloboda. Prema toj odredbi, sloboda se sastoji u mogućnosti da se čini sve ono što ne škodi drugome: tako, vršenje prirodnih prava svakog čoveka nema granica osim onih koje obezbeđuju drugim članovima društva uživanja ovih istih prava. Ove granice mogu biti određene samo zakonom. Pri tome, zakon ima pravo da zabrani samo radnje štetne po društvo, jer je zakon izraz opšte volje. Sve ono što nije zabranjeno zakonom ne može biti sprečeno, a niko ne može biti prinuđen da čini ono što on ne naređuje.

Razume se, tu su i brojne odredbe koje štite ljudsko dostojanstvo, naročito ono koje se odnosi na krivičnu proceduru, pretpostavku nevinosti, a zatim i garancija slobode misli, govora i štampe, i to je, prema Deklaraciji, jedno od najdragocenijih prava čoveka. Svaki građanin može, dakle, slobodno govoriti, pisati, štampati, s tim što odgovara za zloupotrebu ove slobode u slučajevima određenim zakonom.

Što se tiče prava svojine, Deklaracija svojinu proglašava za neprikosnoveno i sveto pravo, i u tom smislu, niko ne može biti lišen ovog prava, osim ako to očigledno ne zahteva zakonito utvrđena javna potreba, i pod uslovom pravičnog i prethodnog obeštećenja.

Ustav za Kraljevinu Srbiju iz 1888.

Kada ne reč o proklamovanim slobodama u ustavnom uređenju Srbije u drugoj polovini 19. veka, treba naročito pomenuti Ustav

za Kraljevinu Srbiju iz 1888. godine, koji je u evropskim razmerama prihvatio ideje ljudskih sloboda i načela demokratskog parlamentarizma, zbog čega se u istorijsko-pravnoj literaturi smatra vrhuncem razvoja ustavnosti 19. veka. Mnoge njegove odredbe, upravo u materiji ustavnih sloboda, predstavljaju preteču savremenih ustavno-pravnih rešenja u ovoj oblasti. Donesen čitav vek posle francuske Deklaracije prava čoveka i građanina, ovaj Ustav, ne samo da je u mnogim odredbama reprodukovao odredbe Deklaracije koje se odnose na slobodu i osnovna prava, već ih je prilagodio svome vremenu i prostoru i formulisao na način koji je svojstven savremenim ustavnim i međunarodnim dokumentima.

*Univerzalna deklaracija
o pravima čoveka iz 1948.*

Sloboda je, kako je već rečeno, predmet regulisanja brojnih međunarodnih dokumenata donesenih u okviru Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija. Razume se, tu na prvom mestu dolazi Univerzalna deklaracija o pravima čoveka iz 1948. godine, koja već u svojoj uvodnoj odredbi iskazuje racionalnu koncepciju prirodnog prava, a prema kojoj: sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima; ona su obdarena razumom i svešću i treba jedni prema drugima da postupaju u duhu bratstva; svako ima pravo na život, slobodu i bezbednost ličnosti.

Pored ovih osnovnih prirodnih prava čoveka, Deklaracija predviđa i druga prava koja se, prema savremenoj terminologiji, nazivaju »političkim i građanskim pravima«. To su: pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti, pravo na slobodu mirnog zbora i udruživanja, pravo na slobodu kretanja i izbora stanovanja u granicama pojedine države i pravo napuštanja svake zemlje, uključujući svoju vlastitu, i vraćanje u svoju zemlju, pravo azila od proganganja, pravo na jedno državljanstvo.

Deklaracija, zatim, proklamuje još i ova prava: pravo na pravni subjektivitet, pravo na jednakost pred zakonom i na podjednaku zaštitu zakona, pravo na jednakost u dostojanstvu i pravima, pravo na pravično i javno suđenje, pravo na pretpostavku nevinosti dok se ne utvrdi krivica, pravo na legalitet u krivičnom postupku.

Posle ovoga, Deklaracija predviđa i čitav niz socijalnih prava, kao i onih koja proizilaze iz rada. To su: pravo na rad, pravo na socijalno osiguranje, slobodan izbor zaposlenja i zadovoljavajuće uslove rada, pravo na jednaku platu za jednak rad, pravo stupanja u sindikat, pravo na školovanje, pravo na standard koji garantuje zdravlje i blagostanje, pravo učestvovanja u upravljanju javnim poslovima svoje zemlje, pravo učešća u kulturnom životu zajednice, pravo na zaštitu autorskog prava, pravo na sklapanje braka i osnivanje porodice. Deklaracija posebno predviđa pravo svakoga da poseduje imovinu, sam ili u zajednici s drugima, i da niko ne sme biti samovoljno lišen svoje imovine.

Kao što se vidi, Deklaracija je obuhvatila čitav zbornik prava iz oblasti političkih i građanskih sloboda, kao i iz oblasti ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Konvencije i druga odgovarajuća međunarodna dokumenta koja su, iz ove oblasti, kasnije donesena, samo su precizirale i dalje regulisale ova prava. Otuda, za ovu Deklaraciju može se reći da predstavlja izvor iz koga su proizašla mnoga univerzalna i regionalna međunarodna narodna dokumenta koja regulišu široku oblast sloboda i ljudskih prava uopšte.

*Međunarodni pakt o građanskim
i političkim pravima iz 1966.*

Ovaj Pakt, pre svega, predviđa da svi narodi imaju pravo na samoopredeljenje i na osnovu ovoga prava oni slobodno određuju svoj politički položaj i slobodno sprovode svoj privredni, društveni i kulturni razvoj. Inače, Pakt bliže određuje pravo na život i pravo na slobodu i ličnu bezbednost, pravo na slobodu kretanja, pravo na slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti, pravo slobodnog udruživanja, pravo učestvovanja u vođenju javnih poslova, kao i druga prava srodna pomenutim.

*Međunarodni pakt o ekonomskim,
socijalnim i kulturnim pravima iz 1966.*

Sličnu kodifikaciju doživela su i ekonomska, socijalna i kulturna prava, koja su, kao i u slučaju građanskih i političkih prava, bila pred-

met posebnog Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, usvojen takođe 1966. godine. I ovaj Pakt je, polazeći od osnovnih odredbi Univerzalne deklaracije o pravima čoveka iz 1948. godine, bliže odredio i regulisao čitavu celinu ovih prava. Priznajući da ova prava proizilaze iz urođenog dostojanstva ljudske ličnosti, Pakt je predvideo pravo na rad koje podrazumeva pravo svakog lica da dobije mogućnost da obezbedi sebi sredstva za život slobodno izabranim i prihvaćenim radom. Inače, Pakt reprodukuje i dalje precizira ona prava koja su predviđena Univerzalnom deklaracijom o pravima čoveka iz 1948. godine, a koja se odnose na sferu ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

*Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava
i osnovnih sloboda iz 1950.*

Što se tiče regionalnih međunarodnih dokumenata, posebno treba istaći Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950) sa dopunskim protokolima, kao i Povelju o osnovnim pravima Evropske unije (2000) koja čini sastavni deo predloga Evropskog ustava.

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda potvrđuje svoju duboku veru u one osnovne slobode koje su temelj pravde i mira u svetu i koje se najbolje održavaju stvarnom političkom demokratijom, s jedne strane, i zajedničkim shvatanjem i poštovanjem ljudskih prava od kojih one zavise, s druge strane. Konvencija najpre reguliše pravo na život, a zatim predviđa da niko ne može biti podvrgnut mučenju ili nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju. U tom smislu je i odredba prema kojoj se niko ne može držati u ropstvu ili ropskom položaju. Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti podrazumeva da niko ne može biti lišen slobode, osim u slučajevima predviđenih zakonom. Zabrana diskriminacije se predviđa rečima da uživanje prava i sloboda koje su predviđene ovom Konvencijom, obezbeđuje se bez diskriminacije po bilo kom osnovu. Svako kome su povređena ova prava kao i slobode predviđene u ovoj Konvenciji, ima pravo na delotvoran pravni lek pred nacionalnim vlastima, bez obzira jesu li povredu izvršila lica koja su postupala u službenom svojstvu. Radi zaštite ljudskih prava Konvencijom je ustanovljen

Evropski sud za ljudska prava koji radi kao stalni organ. Dopunskim protokolima uz ovu Konvenciju precizirana je naročito svojinska sloboda, sloboda kretanja, ukidanje smrtne kazne, zagarantovane su slobode u oblasti krivične procedure. U stvari, i ova Konvencija reprodukuje osnovne slobode koje je proklamovala Univerzalna deklaracija o pravima čoveka iz 1948. godine.

*Povelja o osnovnim pravima
Evropske unije iz 2000.*

Ova Povelja grupiše predviđena ljudska prava u šest skupina, i to: dostojanstvo, slobode, jednakost, solidarnost, pravo građanstva, pravda. Povelja reprodukuje izvesne odredbe iz Univerzalne deklaracije o pravima čoveka (1948) i Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950), prilagođavajući ih ciljevima Unije. Tako, Povelja predviđa različite vrste sloboda kao što su: pravo na slobodu i bezbednost; poštovanje privatnog i porodičnog života; zaštita podataka lične prirode; pravo na brak i osnivanje porodice; sloboda mišljenja, savesti i veroispovesti što uključuje i slobodu promene vere ili uverenja; sloboda izražavanja i informisanja; sloboda okupljanja i udruživanja; sloboda umetnosti i nauke; pravo na obrazovanje; profesionalne slobode i pravo na rad; sloboda preduzetništva i pravo vlasništva; pravo azila; zaštita u slučajevima udaljavanja, proterivanja i ekstradicije, što podrazumeva da su zabranjena kolektivna proterivanja. Povelja predviđa i druga prava i slobode koje su srodne pomenutim pravima i slobodama.

Ustav Republike Srbije iz 2006.

Kao što se vidi, pravo na slobodu, prema odgovarajućim odredbama brojnih međunarodnih konvencija, regulisano je sa različitih tački gledanja, počev od egzistencijalnih sloboda i bezbednosti, pa preko slobode izražavanja i informisanja, okupljanja i udruživanja, akademskih i ličnih sloboda, pa sve do ekonomskih i socijalnih sloboda, obrazovanja i slobode rada i radnih odnosa. U velikom broju ove slobode su, putem implementacije i internaciona-

lizacije prešle u nacionalna zakonodavstva shodno njihovoj tradiciji u ovoj oblasti prava.

Ustav Republike Srbije (2006) sadrži brojne odredbe kojima se regulišu različite vrste sloboda poštujući svoju tradiciju kao i ratifikovane međunarodne konvencije i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava. Može se reći da ovaj Ustav u tom smislu sadrži, kako po kvalitetu i po kvantitetu, veći broj odredbi u poređenju sa nekim drugim ustavnim aktima komparativnog prava. Tako, ovaj Ustav, posle uvodnih odredbi o vladavini prava, posvećuje ljudskim pravima i slobodama čitav drugi deo koji sadrži preko 60 odredbi (čl. 18 do čl. 81) kojima se najpre izlažu osnovna načela osnovnih i manjinskih prava i sloboda, a zatim čitav niz tradicionalnih sloboda, dostojanstva i slobode ličnosti u različitim područjima, sve do odredbe posvećene razvijanju duha tolerancije u ovoj oblasti prava. Kada je reč o osnovnim egzistencijalnim slobodama, Ustav polazi od stava da je ljudsko dostojanstvo neprikosnovenno i da su svi dužni da ga poštuju i štite. Zatim slede brojne odredbe o pravu na slobodu u različitim oblastima, koje u stvari, shodno tradiciji srpske ustavnosti, reprodukuju odgovarajuće odredbe međunarodnih dokumenata univerzalnog i regionalnog karaktera.

III. SKICA TEORIJE SLOBODE

Uvodna napomena

Posle izlaganja pojma slobode u filozofskom i pravno-filozofskom smislu, kao i normativnom izrazu međunarodnog i nacionalnog zakonodavstva, kao prvi zaključak se nameće da je u pitanju jedna od osnovnih ustanova svakog individualiteta i svake društvenosti.

Brojne vrste sloboda i brojne definicije koje se prostiru, ne samo na području prava i pravne nauke, već i na širokom polju filozofije, psihologije, aksiologije, ekonomije, morala, kulture i opšte civilizacije – govore o horizontu i čitavom mozaiku sloboda u kome se čovek lakše snalazi nego što svojim doprinosom taj buket sloboda može da obogati.

Definicija

Stojeći pred ovim teškoćama i sa osećanjem naučne odgovornosti, ovde se iznosi jedna moguća Skica teorije slobode, koja započinje definicijom slobode, pa preko njenih brojnih atributa, sve do pitanja stepena ostvarenja proklamovanih sloboda.

Sa ovom impresijom, evo pokušaja da se čestice slobode obuhvate jednom sintezom:

Sloboda je prirodno pravo čoveka da svojim voljnim radnjama vrši izbor sadržine i način svoje delatnosti u različitim područjima individualnog i zajedničkog života, ali tako da, držeći se pravednog zakona i tolerancije kao izraza kulture razuma, ne vređa istu i jednaku slobodu drugih.

Iz ove definicije proizilaze sledeći atributi slobode: 1. sloboda je prirodno pravo čoveka; 2. sloboda je izraz dostojanstva čoveka; 3. sloboda je samosvesno ograničena pravednim zakonima, odgovornošću i sveopštom tolerancijom; 4. sloboda je opšti pojam koji podrazumeva pojedine vrste sloboda; 5. sloboda je element demokratske kulture i pravne države; 6. sloboda je na neprestanom putu ostvarenja i neostvarenja.

1. Sloboda je prirodno pravo čoveka

Sloboda je prirodno pravo čoveka, kako sa biološko racionalne očiglednosti, tako i sa stanovišta nagona društvenosti (*appetitus socialis*). Naime, prema saznanjima iz oblasti prirodnih (bioloških) nauka, mnoga živa bića imaju specijalni »refleks slobode« u tom smislu da ne mogu da žive i da kao vrsta opstanu bez slobode, odnosno bez određenog stepena slobode. To se, dobrim delom odnosi i na čoveka kao bića prirode, posebno u hipotezi apsolutne fizičke skučenosti kretanja kada bi mu i sam život bio ugrožen.

Prema tome, jedan minimum čulne slobode je za sve ljude biološka potreba, i kada nje nema ili je ne bi bilo u nekom apsolutnom smislu, bila bi dovedena u pitanje i sama vrsta. S druge strane, u hipotezi slobode, odnosno relativne slobode kretanja, čovek iskazuje svoju prirodnu potrebu za druženjem, što podrazumeva ne samo slobodu

fizičkog kretanja, već i slobodu svake vrste komunikacije, posebno u uslovima organizovane društvenosti. Ali, time već ulazimo u polje biološko-racionalnog shvatanja prirodnog prava, koje predstavlja samo jedan pravac filozofije prirodnog prava, pa je radi celine pitanja slobode kao prirodnog prava čoveka, potrebno zadržati se i na drugim pravcima ove filozofije koja ima dugu prošlost i snažnu sadašnjost.

S obzirom da je u uvodnim referatima ranijih godina na Kopao-ničkoj školi prirodnog prava bila detaljno izlagana evolucija filozofije prirodnog prava, ovde će se samo ukazati na glavne tačke te evolucije u onoj meri koja je potrebna da bi se sloboda shvatila kao prirodno pravo čoveka i to u smislu racionalne (umne) koncepcije prirodnog prava.

Evolucija

Antičko shvatanje prirodnog prava koje je poniklo u učenju grčkih sofista i koje je preraslo u filozofski sistem Platona i Aristotela i dalje razvijano kroz timsku Stoičku školu, zasnivalo se na tri osnovna stava: zakon kao deo ljudske volje potčinjen je višim zakonima prirode; suštinsko svojstvo prirodnog prava jeste pravda kao moralna kategorija koja ujedinjuje komutativnu i distributivnu pravdu; zakon može biti pravedan ili nepravedan.

Shvatanje prirodnog prava izraženo u antičkoj grčkoj i rimskoj filozofiji i etici poslužilo je kao temelj za dalji razvoj prirodnog prava i to najpre u dva pravca: teološka interpretacija, naročito u smislu srednjovekovne sholastike (Toma Akvinski), i interpretacije koja prirodno pravo odvaja od teologije u smislu laicizacije prirodnog prava i svodi ga na racionalno objašnjenje (Hugo Grocijus).

U okviru racionalne koncepcije prirodnog prava javljaju se opet dva osnovna pravca: jedan, koji prirodno pravo svodi na biološko racionalno objašnjenje, i drugi, koji prirodno pravo objašnjava isključivo autoritetom uma, zbog čega se i naziva racionalno ili umno objašnjenje prirodnog prava.

Biološko racionalna koncepcija počev od 17. veka ispoljila je stav po kome se prirodno pravo objašnjava povezanošću čovekovog određenog biološkog svojstva sa njegovim umom. Ta svojstva su ili čovečiji nagon društvenosti (Hugo Grocijus), nagon samoodržanja

nja (Tomas Hobs), stanje bespomoćnosti (Samuel Pufendorf) ili jedno imanentno svojstvo čoveka težnja za životom koje je dirigovano njegovim umom (Kristijan Tomazijus) ili čovekovo osećanje pravde (Herbert Spenser) ili najzad koherentne teorije biološko-umnog pravca (Henri Ahrens).

Evolucijom biološko-racionalne doktrine, teorija prirodnog prava došla je do čisto racionalne koncepcije po kojoj je razum (ljudski um) izvor ukupnog saznanja, što je proizilazilo iz opšte filozofije racionalizma 17. veka (Rene Dekart).

Racionalna koncepcija dobila je svoju filozofsku sublimaciju u 18. veku u delima Imanuela Kanta, koja je do danas u suštini ostala jedna od glavnih izvora objašnjenja prirodnog prava. Putem teorije saznanja koja se prostire na čulnu oblast (empirijsko saznanje) i nečulnu oblast (transcendentno saznanje) došlo se do sinteze o čistom umu kojim se stiže transcendentno saznanje kao i saznanje iz čulne oblasti. Na postavci da moralni i zakonski imperativi proizilaze iz uma, došlo se do filozofskog zaključka da je ljudski um zakonodavac prirodnog prava, zbog čega se ono prema ovoj filozofiji i naziva umnim prirodnim pravom.

Teorijski izgrađena racionalna koncepcija prirodnog prava doživela je svoju najširu primenu u drugoj polovini 20. veka, sve do danas, u brojnim dokumentima Ujedinjenih nacija i standardima Međunarodne zajednice, tako da se danas može govoriti ne samo o renesansi prirodnog prava, već o jednoj, do sada najpotpunijoj kodifikaciji prirodnog prava čoveka koja je učinjena u istoriji pravne i moralne civilizacije.

Kao što smo videli, brojne deklaracije, konvencije, završna dokumenta i drugi opšti akti u okviru UN kojima je stvoren jedan novi pravnički svet (doktrina ljudskih prava danas je dobila planetarne razmere i veru možda više nego bilo koja druga religija) koji za svoj zajednički imenitelj ima kulturu razuma i vrlinu pravde, dva stuba misaonog zdanja racionalne koncepcije prirodnog prava.

Na osnovu iznetih pravaca filozofije prirodnog prava možemo zaključiti da pravo na slobodu pripada racionalnoj (umnoj) koncepciji prirodnog prava, dakle, onoj koncepciji koja čini osnov Univerzalne deklaracije o pravima čoveka iz 1948, koja je, kako smo već naglasili,

postala matica za druge međunarodne konvencije, univerzalnog ili regionalnog značaja.

2. Sloboda je izraz dostojanstva čoveka

Sloboda i dostojanstvo čoveka čine jedinstvenu celinu ljudskosti. Nema dostojanstva bez slobode, kao što nema slobode bez dostojanstva. Čovek koji je sputan okovima nasilja bilo koje vrste, istovremeno gubi i slobodu i dostojanstvo. Svaka diktatura je suspenzija slobode i dostojanstva, a one obe nalaze azil samo u ostvarenom racionalnom prirodnom pravu koje nam donosi blagodeti demokratske kulture i sveopšte tolerancije kao izraza duhovne slobode čoveka u svim oblicima njegove društvenosti.

Dostojanstvo čoveka danas je predmet regulisanja međunarodnih konvencija i povelja, o kojima smo već govorili. Tako Povelja o osnovnim pravima Evropske unije (2000) na prvo mesto stavlja dostojanstvo predviđajući da je dostojanstvo čoveka nepovredivo i da se ono mora poštovati i braniti.

Razume se, da se ovde ne može zaobići pitanje praktičnog ostvarenja ili neostvarenja proklamovanog prava na dostojanstvo. Polazeći od činjenice da su ovde mnoga proklamovana prava ostala bez konkretne pravne sankcije (*lex imperfecta*), kao i činjenice nedovoljnog ostvarenja prava na dostojanstvo, ili još i više, njihovog drastičnog kršenja na različitim stranama univerzuma prava, pa čak i od onih zvaničnika koji su pozvani da ih štite – može se konstatovati da disproporcija između proklamovanih i neostvarenih ljudskih prava, posebno na području dostojanstva čoveka, predstavlja danas najslabiju tačku u celom sistemu ljudskih prava.

3. Sloboda je samosvesno ograničena

Kao sledeći atribut slobode, javlja se njeno ograničenje koje se ispoljava na različite načine. Pomenimo tri neminovna ograničenja: ograničenja slobode u uslovima društvenosti; ograničenja slobode imperativom odgovornosti titulara slobode; ograničenja slobode pravdnim zakonima i sveopštom tolerancijom.

Uslovi društvenosti

Ograničenje slobode u uslovima društvenosti javlja se kao neophodni pratilac slobode, s obzirom da je polje slobode jednog, granica slobode drugog i da titular slobode ovu ne može vršiti ukoliko vređa slobodu drugog titulara. Zato se kaže da je sloboda samosvesno ograničena, da je ona racionalna, da je disciplinovana, i da je stoga, proporcija sloboda cilj svakog demokratskog ustrojstva. Dakle, sfera prava jeste sfera slobode (Hegel), ali one slobode koja je u međuzavisnom odnosu sa slobodom drugih.

Kada je reč o samosvesnom ograničenju, pre svega treba poći od činjenice da se život čoveka odvija u zajednici. To je, kako je već naglašeno, posledica njegovog socijalnog nagona koji proizilazi iz njegovog biološkog svojstva. Samim tim što živi u zajednici, čovekova sloboda je ograničena slobodom drugih, i zato je, još od antičke filozofije sve do savremenih filozofskih i pravno filozofskih spisa, princip »nikoga ne vređati« (neminem laedit) bio ugrađen u pojam slobode kao njena ograničavajuća dimenzija. Ako zakon ovu dimenziju slobode ugradi na pravedan način, onda on predstavlja opstanak racionalne slobode kao prirodnog atributa svakog čoveka društvenosti. U suprotnom, zakon bi bio izraz nasilničke vlasti, motivisan nekim nelegitimnim interesom (razne vrste diskriminacije), što je suprotno ideji i filozofiji prirodnog prava. U tom smislu, treba razumeti konstataciju (Hajek), da našu slobodu dugujemo ograničenjima slobode.

Imperativ odgovornosti

Polazeći od samosvesno ograničene slobode kao racionalne simetrije sloboda, utvrđujemo sledeće pravilo: nema slobode pod nasiljem i nema slobode bez odgovornosti.

To su dve tačke koje određuju polje slobode u njegovom racionalnom značenju. Nasilje, kao tuđa prinudna samovolja, antipod je slobodi kao mogućnosti izbora. Bezgranična sloboda antipod je društvenoj grupi. Nasilje kao način ophođenja ili kao sistem vladavine, pretvara slobodu drugog u poslušnost njegove čulnosti. Naprotiv, apsolutna sloboda pretvara ga u robinzona. Između nasilja i indeterminizma, slobodu, dakle, treba shvatiti kao potpunu egzalta-

ciju ličnosti, ali koja sobom nosi i odgovornost za postupke prema drugim titularima slobode.

Shvaćena u racionalnom smislu, sloboda je nerazdvojna od odgovornosti.

Ograničenja slobode putem pravednih zakona

S druge strane, kao što smo iz prikaza različitih definicija slobode videli, još od antičkog vremena, kod mnogih autora se nalazi tvrdnja da se sloboda izjednačava sa zakonom, odnosno da slobode nema ako se ne poštuje zakon.

Ovakav energičan teorijski stav ne vodi računa o pravednim i nepravednim zakonima koji mogu biti podnošljivo nepravedni i nepodnošljivo nepravedni (Radbruch).

Postavlja se, dakle, pitanje da li se sloboda ostvaruje lojalnim ispunjenjem nepodnošljivo nepravednih zakona ili sloboda podrazumeva pravo na građansku neposlušnost (otpor) u slučaju preterane nelegitimne upotrebe ili zloupotrebe vlasti.

Pravo na otpor

Po nekim autorima (Kaufman) pravo na otpor je, pre svega, pravo *socijalne nužne odbrane* od neke zločinačke vlasti koja državnu vlast zloupotrebljava tako grubo da se javlja kao napadač protiv naroda. Najvažnijim slučajem treba smatrati grubo nepoštovanje ljudskih prava. Međutim, ta situacija, prema ovom autoru, kao vanredna situacija mora dostići ekstremne razmere. Pri tome, otpor ne sme unapred izgledati potpuno bezizgledno, jer bi inače još više povećao nered i nesigurnost, a kao uspeh treba oceniti ne samo otklanjanje neprava, već i izgled na postizanje moralne vrednosti koja se ogleda u »spasu časti naroda«.

Kao sledeći uslov na otpor, ovaj autor navodi da to pravo dolazi u obzir samo kao supsidijarna mera, što znači da prethodno treba da budu bezuspešno ispljena sva legalna i miroljubiva sredstva. Dakle, otpor treba da bude samo *ultima ratio* u nuždi koja se drukčije ne može otkloniti.

Pri tome, ovaj autor navodi sledeći uslov koji se ogleda u tome da mora biti sačuvano načelo srazmernosti, ili, drugim rečima, primenjena sredstva (neposrednost, sila, itd.) moraju biti adekvatna u tom smislu da se uspostavi pravedniji poredak, a ne nasilje i revolucionarni preobražaj. Taj novi i pravedniji poredak mora se odnositi na celinu društva u kome je uveden, a ne samo na pojedinca toga društva.

I najzad, ovaj autor se pita da li otpor treba pružiti pasivno ili aktivno, što, po njemu, zavisi kao i kod svih radnji iz nužne odbrane, nepohodnosti sredstava i snage napada.

Kao što se vidi, ovaj autor, pored pomenutih uslova, pravo na otpor nepravednim zakonima u suštini posmatra kao vrstu socijalne nužne odbrane, i u tom smislu pravi analogiju sa ovom poznatom pravnom ustanovom u određenim disciplinama prava.

Građanska neposlušnost

Prema drugom autoru (Rols), građanska neposlušnost je javni, nenasilni, mada svesno politički čin suprotan zakonu, koji se obično izvodi sa ciljem da se izazove promena u zakonu ili politici vlasti. Elementi ove definicije su sledeći: građanska neposlušnost je javni čin, nenasilni, politički i suprotan postojećem zakonu. U stvari, prema ovom autoru, građanska neposlušnost pretpostavlja neposlušnost zakonu unutar granica privrženosti pravu, mada je na njegovoj spoljašnjoj ivici. Zakon se krši, ali se privrženost pravu izražava javnim i nenasilnim činom, spremnošću da se prihvate pravne posledice sopstvenog ponašanja. Privrženost pravu pomaže da većina utvrdi da je čin uistinu politički savestan i da mu je namera da bude upućen javnom osećanju za pravdu. Po ovom autoru, građanska neposlušnost se nalazi između pravnog protesta i isticanja test slučajeva na jednoj strani, i odbijanja na osnovu prigovora savesti i različitih oblika neslaganja na granici privrženosti pravu. Građanska neposlušnost ovako shvaćena, jasno se razlikuje od vojnog delovanja i opstrukcije. Ona je udaljena od organizovanog nasilnog otpora.

Izložena stanovišta ova dva autora razlikuju se, pre svega, u pitanju da li pravo na otpor dozvoljava silu ili se ono vrši nenasilnim putem. Kao što se vidi, stanovište Dž. Rolsa više inklinira nenasilnom

nego nasilnom aktu, koji se, prema A. Kaufmanu, dozvoljava pod određenim uslovima.

Svođenje

Kao zaključak može se izvesti: moć prirodnog prava ogleda se u tome što ovo pravo, kao pravo visoko razvijene umnosti, uopšte i ne postavlja pitanje prava na otpor, jer kada bi se ono u potpunosti ostvarilo u svim svojim atributima (pravedno *per se*, za sve ljude bez obzira na njihove razlike po rođenju ili ubeđenju) ne bi bilo ni potrebe za bilo kakvo protivljenje zakonu i načinu njegove primene.

Stvar je, međutim, u tome što takvo pravo nigde nije u potpunosti ostvareno zbog nesavršenosti čoveka kao bića prirode, ali, ipak u tom smislu postoje znatne razlike između onih zajednica koje se nalaze u ekstremnom siromaštvu, onih koje se ne nalaze u tom siromaštvu ali koje ne mogu poneti epitet pravne države, i najzad, onih koje kvalifikujemo kao pravne države u kojima visok stepen kulture zakonitosti dozvoljava i pravno organizuje toleranciju u vidu prava na otpor pod određenim uslovima. Pravo na otpor (građanska neposlušnost) reguliše se, dakle, pravom tolerancije manjine. Onaj ko drukčije misli, ne sme biti samo zbog toga kažnjen, ukoliko nije u pitanju zločinački akt.

U svakom slučaju, racionalnoj koncepciji prirodnog prava tuđa je svaka teza o nasilju bez obzira od koga ono dolazilo, jer je nasilje izraz čulnosti, a ne umnosti, koja čini suštinu pomenute koncepcije prirodnog prava.

Iz ovoga proizilazi da je sloboda ograničena samo pravednim zakonima, a ne i onim zakonima koji izriču grubu diskriminaciju ljudi s obzirom na njihove razlike po rođenju ili legitimnom ubeđenju (razlike u pogledu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porekla, imovine ili drugih srodniji okolnosti).

Nepredviđeni zakoni

U kontekstu građanske neposlušnosti i prava na otpor nepravdnim zakonima, pažnju zaslužuje Radbruchova formula »zakon-

sko nepravo i nadzakonsko pravo« kojom je ovaj autor konstatovao da postoje pravedni i nepravedni zakoni, s tim što nepravedni zakoni mogu biti podnošljivo nepravedni i nepodnošljivo nepravedni. Radbruh je već u »prvom minutu« svoje filozofije prava digao glas protiv osiromašenog pozitivizma prava, a u korist viših načela prirodnog ili umnog prava koja su jača od svakog pravnog propisa. On će reći: zapovest je zapovest, to važi za vojnika, a zakon je zakon, kaže pravnik, međutim, dok za vojnika prestaje dužnost i pravo na poslušnost kad on zna da je svrha zapovesti neki zločin ili neki prekršaj, dotle pravnik, u odsustvu prirodnog prava, ne zna za takve izuzetke.

U tom smislu, ovaj autor navodi: kad se ubijanje političkih protivnika slavi, kad se naređuje ubijanje ljudi neke druge rase, a to isto delo, počinjeno nad vlastitim istomišljenicima kažnjava najsirovijim i u najvišem stepenu ponižavajućim kaznama, onda to nije ni pravda ni pravo. Kad zakoni, dakle, svesno opovrgavaju volju za pravdom, kad se npr. ljudska prava samovoljno odobravaju ili odriču ljudima, onda ti zakoni nemaju važenje, onda im narod ne duguje poslušnost, onda i pravnici moraju naći hrabrosti da im poreknu karakter prava.

Nastavljajući ove ideje, ovaj autor je izveo moguću skalu važenja i poštovanja zakona sa stanovišta količine neprava koju zakon sadrži. Po njemu, sukob između pravde i pravne sigurnosti mogao bi se rešiti na taj način da pozitivno pravo, koje obezbeđuje propis i moć, ima prednost i onda kad je sadržinski nepravedno i nesvrshodno, osim u slučaju kad pozitivni zakon u toliko nepodnošljivoj meri protivreči pravdi, da zakon kao »neispravno pravo« mora odstupiti pred pravdom. Nemoguće je povući oštriju liniju između slučajeva zakonskog neprava i zakona koji važi uprkos neispravne sadržine, ali se najošttrija granica može povući tamo: kad se čak i ne teži za pravdom, kad se jednakost koja čini jezgro pravde, prilikom donošenja propisa pozitivnog prava svesno osporava, onda zakon nije, recimo, samo »neispravno pravo«, on štaviše uopšte nema pravnu prirodu. Po rečima ovog autora, u svesti naroda kao i pravnika treba duboko usaditi sledeće: mogu postojati zakoni koji su u tolikoj meri nepravedni i opšte štetni, da im se mora poreći važenje, pa čak i karakter prava.

Napomena opreza

Radbruhova teorija zakonskog neprava i nadzakonskog prava iskazuje, na paradigmatičan način, odnos između pozitivnog (često nepravednog) prava i prirodnog prava. Zakonsko nepravo i nadzakonsko pravo – reči su koje predstavljaju jednu sintagmu, tačnije, sintezu vekovne evolucije pitanja pozitivnog i prirodnog prava. U tom smislu, to je jedna juristička algebra, poput Kantovog kategoričkog imperativa ili apriorne formule pravednosti Huga Grocijusa.

Međutim, Radbruhova kategorička ocena o nevažnosti nepodnošljivo nepravednih zakona, kao da ostaje nedorečena pred pitanjem načina oslobođenja od takvih zakona. Je li to evolucija ili revolucija prava. Ali, kada već takvi zakoni postoje (pretpostavka je da uživaju pravnu snagu), hoće li sud odbiti da ih primeni (što je, čini se, bliže citiranom tekstu) ili će ih možda primeniti, što bi bio nerazuman akt suda.

Razume se, da je najbolji način oslobođenja od ovakvih zakona njihovo ukidanje od strane nadležnog zakonodavnog tela.

Međutim, ako se takvi zakoni »uporno« održavaju na snazi, onda, čini se, sud ne bi mogao formalno da odbije njihovu primenu, ali ono što mora da učini je, da putem ciljne interpretacije takve zakone »privede razumu« i da ih, tako interpretirane, primeni na način kako to odgovara nespornim načelima racionalnog (umnog) prirodnog prava koja su danas dobila potpuni legitimitet u kodifikatorskim aktima međunarodne zajednice, aktima koji su u najvećem delu postali sastavni deo unutrašnjeg pravnog poretka, o čemu je, u ovom uvodnom obraćanju, već bilo reči.

Rezime

Pozitivno pravo u odnosu na prirodno pravo, može biti stavljeno u tri pozicije: prvo, pozitivno pravo je u saglasnosti (ili pretežnoj saglasnosti) sa načelima racionalnog prirodnog prava; drugo, ono je u podnošljivom »raskoraku« sa pomenutim načelima i kao podnošljivo nepravedno može biti primenjeno uz odgovarajuću asistenciju interpretacije; treće, ono je u apsolutnoj protivrečnosti sa tim načeli-

ma (npr. razne diskriminacije po rođenju ili ubeđenju), tako da je po opštem mišljenju nepodnošljivo nepravedno, što se i egzaktnim putem može utvrditi (npr. stepen pravne nesigurnosti, odgovarajući statistički podaci, raspoloženje javnog mnjenja, pokazatelji socioloških istraživanja, komparativni pregled, tradicija, nesporne činjenice pravne i moralne civilizacije). U prva dva slučaja sud primenjuje zakon, a u trećem, putem interpretacije, držeći se tripartitne teorije (uzorni, supsidijarni i korektivni odnos između prirodnog i pozitivnog prava), primenjuje razumno rešenje koje je primereno notornim načelima prava i pravde i koje je u skladu sa prihvaćenim standardima međunarodne zajednice.

U tom smislu, opšte i pojedinačne slobode proklamovane ratifikovanim međunarodnim aktima i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, ne bi mogle, pod pretnjom ništavosti, biti ograničene nepravednim zakonima.

Ograničenja slobode uz poštovanje tolerancije

Najzad, kada je reč o ograničenjima slobode, treba označiti i toleranciju koja se u vršenju slobode mora poštovati ako hoćemo da nam sloboda predsedava svim našim individualnim i zajedničkim htenjima.

Po principu tolerancije, niko nema pravo da sebe stavlja iznad drugoga i da pribavljenom silom, pluralizam života pretvara u monizam svoje vlasti i uprave. Dakle, tolerancija je sposobnost i znak duhovnog punoletstva, da se drugi, ne samo poštuje i sasluša, već i da bude priznat kao ravnopravan u istoj slobodi, bez obzira da li pripada većini ili manjini, pošto i on isto tako doprinosi demokratskom obrazovanju volje, kao i onaj koji je trenutno ili relativno trajno u poziciji većine. Prema tome, tolerancija znači biti pomirljiv, miroljubiv, istinoljubiv; jednom reči, tolerantan znači biti obziran. U svakom slučaju tolerantan je onaj čovek koji kulturom svog razuma shvata da je njegov život i njegov sveukupni status na ovoj planeti isti kao i svih drugih. Duhovna tolerancija je pretpostavka svake druge tolerancije, dakle: materijalne tolerancije, političke, klasne i rasne tolerancije, je-

zičke, nacionalne, svojinske i ugovorne, tolerancije razlika po rođenju ili bilo kom legitimnom ubeđenju.

O toleranciji ovde više nećemo govoriti, jer smo na ranijim susretima Kopaoničke škole prirodnog prava, a posebno u uvodnom referatu 2003. godine, detaljno izložili Skicu teorije tolerancije sa svim njenim aspektima. Zato je ovde dovoljno da naglasimo da kod ograničenja opšte slobode, pored već pomenutih ograničenja, toleranciju u kumulativnom smislu vidimo sa drugim ograničenjima. Ona je nužno ograničenje slobode u uslovima društvenosti, a društvenost je normalna pojava, naprotiv, nekoj zamišljenoj »robinzonskoj« konceptiji slobode koja ne pretpostavlja zajedništvo života.

Racionalna koncepcija prirodnog prava, uzima, dakle, slobodu kao koegzistenciju sloboda različitih titulara, udaljena od svakog nasilja, ali i povezana sa odgovornošću titulara slobode i tolerancijom prema drugim titularima, čime sloboda u uslovima društvenosti, dobija svoju svrhu i sadržinu, a time i epitet stvaralačke moći.

4. Pojedine vrste sloboda

Sloboda je genusni pojam koji sadrži čitav niz posebnih sloboda koje su različite, kako po prirodi i domašaju svog izvora, tako i po načinu ispoljavanja i karakteru zaštitne sankcije za slučaj njihove povrede. Taj broj posebnih sloboda toliko je veliki da su, kao što je već istaknuto, izvesni autori ili odustajali da pruže jednu opštu definiciju slobode upravo zbog heterogenosti posebnih sloboda, ili su takvu definiciju dali, ali su se bitno razlikovali u klasifikaciji posebnih sloboda, tako da se danas ne može označiti neka nesporna klasifikacija.

Nalazeći se pred tom teškoćom, a imajući u vidu neke zajedničke imenitelje za određene posebne vrste sloboda, evo pokušaja da se izvede sledeća klasifikacija pojedinih vrsta sloboda: 1. egzistencijalne slobode (život, zdravlje, ekologija, sloboda kretanja, bezbednost); 2. statusne slobode (pravni subjektivitet, dostojanstvo i jednakost, bračne i porodične slobode ličnosti); 3. sloboda stvaralaštva (naučno stvaranje, umetnička kreacija, intelektualne tvorevine autorskog i pronalazačkog prava, pravo na obrazovanje); 4. političke slobode (sloboda misli, savesti i veroispovesti, sloboda mišljenja i izražavanja, sloboda okupljanja i udruživanja, sloboda učestvovanja u javnim poslovima,

slobode koje proizilaze iz biračkog prava); 5. imovinske i tržišne slobode (sloboda preduzetništva, svojinska i ugovorna sloboda); 6. sloboda rada (pravo na rad, socijalno osiguranje, zdravstvenu zaštitu).

Egzistencijalne slobode

Kada je reč o egzistencijalnim slobodama treba poći od prava na život koje nosi dvojstvo zakonskog i nadzakonskog prava. Ono je uslov ostvarenja svih drugih prava čoveka, pa, i prava na slobodu. Stoga pravo na život uživa svestrana dejstva pravnog, moralnog i religioznog porotka svake prosvetlene zajednice. Otuda, pravo na život *ius cogens* nacionalnog i međunarodnog prava.

Naše prirodno pravo na život danas je ugroženo dejstvom ili pretećim dejstvom mnogih činilaca.

Tako, posedovanje nuklearnih i drugih akumuliranih energija za masovno uništavanje ljudi danas preti Hirošimom antiumnosti. Iako zajednički razum nalaže da nuklearna i druga akumulirana energija mora biti u službi prava na život, ipak čulnost stupiditeta izvesnih detentora vlasti i tzv. svetskih moćnika samim posedovanjem ovakvih antiljudskih sredstava, drži čovečanstvo u stalnom strahu od moguće opšte kataklizme. I zato, svi oblici upotrebe ili posedovanja u svrhu upotrebe nuklearnog naoružanja predstavlja zločin protiv čovečnosti, bez obzira da li su u pitanju male ili velike, pravne ili antipravne države. Takvo postupanje mora biti, ne samo sankcionisano kvalifikacijom najvećeg zločina, već i istorijskom osudom divljaštva nad civilizacijom prirodnog prava. Proizvodnja, isprobavanje ili širenje, isto kao i samo posedovanje nuklearnog oružja, jedna je od najvećih potencijalnih opasnosti opstanka prava na život, opasnost sa kojom je suočen savremeni univerzum. Taj fakt, između ostalog, stvara klimu podzrivosti među državama koja dovodi do »prava« prvog napada, stvara opštu pravnu, ekonomsku i socijalnu nesigurnost, što je suštinska suprotnost konstituciji i ostvarenju prirodnih prava čoveka.

S druge strane, *genocid* izvršen za vreme mira ili rata, najgrublja je negacija prirodnog prava na život. Namerno, potpuno ili delimično, uništenje jedne nacionalne, etničke, rasne ili verske grupe, predstavlja antiprirodni akt koji je sankcionisan kao zločin po međunarodnom i nacionalnom pravu i koji mora biti sprečavan sredstvima

svih društvenih činilaca koji čine sistemsku i socijalno-kulturnu integraciju jednog društva.

Jedan od značajnih udara na pravo života ljudi, danas više praktikovan nego u prošlosti, jeste *organizovani terorizam* zasnovan na nasilju i uceni kao deliktnom ponašanju. Nasilje i ucena kao obeležja terorizma – dve su mračne tačke mržnje ili želje za nezasluženu korist. Kada one ovladaju u nekoj skupini, nedržavnoj ili državnoj, onda je u toj skupini ugroženo pravo na život i sloboda kao osnovna ljudska prava.

Prirodno pravo na život danas je u milionskim razmerama ugroženo u onom delu sveta koji živi u ekstremnom siromaštvu a koje podrazumeva hroničnu glad i nehigijenske uslove života.

Svemu ovome treba dodati i pojavu *novih bolesti* koje odnose milione ljudi, a koje nisu bile poznate ranijim vremenima. Tu je i preteća ekološka katastrofa usled nekontrolisanog razvoja uglavnom tehničke i tehnološke civilizacije.

Sloboda kretanja

Pored prava na život, i sloboda kretanja je predmet regulisanja mnogih međunarodnih dokumenata, počev od Univerzalne deklaracije o pravima čoveka (1948) pa sve do regionalnih konvencija koje proklamuju i štite ovu vrstu slobode, podrazumevajući da svako ima pravo izbora stanovanja a to znači i pravo da napusti bilo koju zemlju, uključujući i svoju i da se vrati u svoju zemlju. Ova prava mogu biti ograničena samo ako su ova ograničenja zakonom predviđena ako su ona potrebna radi zaštite nacionalne bezbednosti, javnog reda, javnog zdravlja ili morala ili prava i sloboda drugih lica.

Kao što se vidi, sloboda kretanja je prirodno pravo čoveka koje može biti ograničeno samo u zakonom predviđenim uslovima. Ali, ovde je potrebno istaći da se ograničenje kretanja sprovodi kao krivična sankcija zatvora, što znači da ova vrsta ograničenja fizičkog kretanja ulazi u kaznu za izvršene krivičnopravne delikte. Time se izriče i sprovodi tzv. kaznena pravda. U stvari, reč je o oduzimanju osnovnog atributa slobode jer se ova kazna sastoji u ograničenom i prinudno određenom prostoru za kretanje uz određeni režim života koji se bitno

razlikuje od opšte slobode kretanja i izbora stanovanja – što manji prostor za fizičko kretanje, to i strožija kazna i veće ograničenje slobode.

U svakom slučaju, atak na slobodu kretanja, bez obzira da li se on ispoljava kroz zatvorsku kaznenu pravdu ili kroz zatvorene državne granice, govori da je ova vrsta slobode drastično ograničena bez obzira na relativnost njene istorijske dimenzije. U antičkom pravu u staroj Atini za neke delikte bila je izricana zabrana učiniocu delikta da ne sme da posećuje pozorište za šest meseci. Kada bi danas umesto zatvorske kazne, izricali i sankciju zabrane odlaska u pozorište, verovatno da bi zatvorske prostorije bile prazne, pošto bi svi optimalno za pozorišnu, a ne za zatvorsku kaznu. Ovo se ističe samo sa razloga što hoće da se ukaže na istorijsku relativnost u vrsti sankcije u pogledu ograničenja opšte slobode i slobode kretanja kao jedne od vrsta egzistencijalnih sloboda.

Statusne slobode

Jedna od osnovnih statusnih sloboda ogleda se u pravu svakog lica da svuda bude priznat kao pravni subjekt, odnosno da ima pravnu sposobnost u smislu zakonom priznatog subjektiviteta. Ta sloboda je izraz savremene civilizacije, dok istorija poznaje i određene zahteve da bi čovek bio subjekt prava (npr. pravni subjektivitet u rimskom pravu podrazumevao je da čovek, da bi bio subjekt prava, mora imati tri statusa: status civiltatis, status libertatis i status familije). Danas statusna sloboda pretpostavlja ukidanje ropstva i položaja sličnom ropstvu, kao i ukidanje trgovine ljudima posebno trgovine belim robljem.

Što se tiče statusnih sloboda u oblasti porodice i braka, polazi se od toga da je porodica prirodna i osnovna ćelija društva koja uživa zaštitu društva i države i da svako ima pravo na porodicu i zdrav porodični život. Shodno različitim kulturama, uvažavaju se različita shvatanja o porodičnom životu i vrstama porodice u smislu očuvanja i razvoja dostojanstva koje je neodvojivo od čovekove ličnosti. Pravo na sklapanje braka i osnivanje porodice pripada licima pod uslovima i na način koji su predviđeni njihovim nacionalnim zakonodavstvima za koja se pretpostavlja da slede univerzalne i regionalne opšte akte međunarodne zajednice, a naročito Univerzalnu deklaraciju o pravima čoveka (1948), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pra-

vima (1966), Konvenciju o pravu deteta (1989), evropsku Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950).

Međunarodna dokumenta naročito podvlače interese dece, predviđajući da sva deca imaju ista prava i dužnosti bez obzira na bračne statute njihovih roditelja, suprotno shvatanje primitivne svesti, ne samo da je protivno prirodnom pravu, nego i svim pomenutim opštim aktima međunarodne zajednice. U cilju potpunog i skladnog razvoja ličnosti, deca treba da rastu u porodičnoj sredini, u atmosferi sreće, ljubavi i razumevanja, kako bi u potpunosti bili pripremljeni da žive samostalno u društvu i bili nosioci mira, dostojanstva, tolerancije, slobode, ravnopravnosti i solidarnosti.

Sloboda stvaralaštva

Ova sloboda podrazumeva naučno i umetničko stvaralaštvo, kao i zaštitu moralnih i materijalnih interesa koji proističu iz bilo kog naučnog, književnog ili umetničkog dela. U nauci kao organizovanoj i istinoljubivoj sumnji ne može biti nikakve druge hijerarhije izuzev naučne hijerarhije. Tu ne bi smelo da bude nikakvog diktata ili imperijuma bilo koje vrste, a posebno ne političkog ili finansijskog imperijuma. U velikom broju uzroka i posledica, umnosti i čulnosti, nauka je ta koja je pozvana da rešava određene probleme i da ukazuje na one puteve koji vode kulturnom srodstvu čovečanstva. Pri tome, reč je o onim naučnim rezultatima koji donose dobrobit čovečanstvu, a ne onim koji se koriste u smislu različitih agresija na naše prirodno pravo na život i koji ugrožavaju dostojanstvo čoveka kao njegovu apriornu svrhu.

Univerzitetske slobode

Naučno stvaralaštvo nužno pokreće i pitanje Univerzitetskih studija i akademskih sloboda, jer ove studije, pored nastavno pedagoške dimenzije, imaju i snažnu naučnu dimenziju, koja je nerazdvojno vezana za Univerzitet kao ustanove opšteg znanja.

U tom pogledu, evropska univerzitetska tradicija za sobom ima više vekova koji su naučni i pedagoški garant, ne samo sadašnjosti već

i budućnosti akademskih sloboda i razvoja nauke u simbiozi sa univerzitetskom nastavom, nastavnim programima i nastavnim planovima i uopšte uspostavljenim poretком univerzitetskih studija.

Upravo zbog takvog stanja stvari, evropsku univerzitetsku civilizaciju treba poštovati i slediti, razume se, i dopunjavati je zahtevima savremenog života, kako je to i do sada bilo, ali uvek postepeno i sa naučno proverenim i opravdanim razlozima. Pri tome, uz jedan imperativ – ne narušavati vekovima izgrađivanu evropsku prepoznatljivost koja je vođena filozofijom opštosti, a ne kazuistikom i pragmatikom koja je svojstvena nekim drugim delovima sveta.

Evropska univerzitetska tradicija izgradila je Univerzitet kao hram nauke i kao ustanovu visokog obrazovanja. Kao takav, u većini slučajeva, on je bio i ostao aktivni činilac slobodarskih ideja. Dakle, evropski Univerzitet istovremeno odlučujući centar naučnog, pedagoškog i kulturnog života. Ovu opštepoznatu istorijsku i komparativnu činjenicu nije potrebno dokazivati.

Otuda, takav Univerzitet, nauku vidi kao istinoljubivu težnju i nedogmatsku toleranciju koja je jedino u stanju da zajedničku umnost dovede do kulture mira, kao neophodnog svojstva razvoja nauke i razvoja univerzitetskih studija.

Svaka druga, birokratska briga i moć vodi akademske slobode u društvo zarobljenog stvaralaštva, u birokratsko činovničko tutorstvo, počev od finansijskog, sve do suštinskog.

Bolonjska deklaracija

U tom smislu, treba ceniti i tzv. Bolongsku deklaraciju evropske zone visokog obrazovanja od 19. juna 1999. godine, potpisanu od strane brojnih ministara obrazovanja, ali ne potpisanu i od strane evropske zone nauke i njene viševekovne civilizacije.

Danas je u zavisnim zemljama Evrope postalo moderno pozivati se na ovu Deklaraciju, prepisivati je, unositi u domaće zakonodavstvo i statute fakulteta bez obzira na njihov svojinski status.

Pri tome, ako ništa drugo, trebalo je sačekati, bar toliko da ovu Deklaraciju usvoje, ili je delimično usvoje, ili je ne usvoje, oni evropski univerziteti koji za sobom imaju 7 ili 8 vekova postojanja, kao što

je i sama Bolonja sa svojim Univerzitetom. Međutim, to se nije desilo, već se sopstvenom ili tuđom voljom, ova Deklaracija, odmah po brzom postupku primila od strane, istorijski gledano, univerzitetskih početnika, i time naškodila i sebi i drugima.

I pored verovatno nekih dobrih tehničkih detalja koji se odnose na neku vrstu unifikacije i priznanja odgovarajućeg stepena znanja sa stanovišta međuuniverzitetske saradnje, ova Deklaracija uvodi neku vrstu intelektualne industrije gde se gubi opštost i filozofija individualiteta prepoznatljiva u evropskom socijabilitetu.

Svođeci univerzitetsku nastavu, a to znači i samu nauku, bez obzira na prirodu pojedinih disciplina, na automatizam tzv. testa, bodovni sistem, sistem tačkica ili srodnu tehniku, gubi se neposredni intelektualni odnos, supstituiše se tradicionalni evropski način univerzitetskih studija, pragmatikom i kazuistikom čulne kulture koja je osiromašena za dimenziju opštosti.

Razume se, da se ova ocena pre svega odnosi na društvene nauke i humanitarne discipline, ali se na shodan način odnosi i na druge naučne oblasti.

S druge strane, na birokratski način se propisuje veličina univerzitetskog udžbenika, dakle, odbačena je pretpostavka da univerzitetske studije, znače studije (više izvora znanja i saznanja i njihova komparacija u smislu analize i sinteze), a ne bukvarsko i jednočlano, uz to i kratko, memorisanje koje se proverava nekim varljivim testom ili računskim zbirom odgovarajućih tačkica. Pri svemu tome, svi predmeti, bez obzira na njihovu prirodnu obuhvatnost i širinu naučnog zahvata i tradicionalnog iskustva, opet birokratski, proglašavaju se bez ikakve potrebe jednosmestralnim predmetima što dovodi do fizičke nemogućnosti da se odgovarajuća materija kvalitetno i kvantitetno prezentira slušaocima.

Sve se to »opravdava« potrebnom brzinom studiranja što, između ostalog, ima za posledicu svođenje univerzitetskih profesora i studenata na neku vrstu brzih i bezličnih eksperimenata, razume se, tamo gde su ti eksperimenti prihvaćeni.

Tradiciji evropske civilizacije nije potreban čovek bezličnih osobina, kao ni totalitarni mentalitet koji ljude pretvara u srećne robove. U evropskom filozofskom utemeljenju nalazi se čovek kao slobodno biće prirode, zasnovan ne samo na motivu *imati*, već i na motivu *biti*.

Jednostavno rečeno: Bolonjsku deklaraciju koja snagom birokratsko ministarske moći (sopstvene ili naložene), razdvaja nauku od univerzitetskih studija, ne treba prihvatiti, jer ona znači niži stepen obrazovanja u odnosu na postojeći stepen znanja i univerzitetskog obrazovanja u evropskoj civilizaciji opštosti.

Drugim rečima i slikovito: ako nam je tzv. brza hrana (fast food) danas sve više prisutna na ulici i uličnim trgovima, ne bi trebalo da tako bude i na Univerzitetu, jer priroda ove ustanove ne trpi »brzu hranu« već onu koja je izraz svestranog poniranja u dubinu nauke i to one koja ne zna za činovničke granice, već samo za samosvesnu slobodu i bezgraničnu dobrobit svih.

Političke slobode

Političke slobode podrazumevaju brojne posebne slobode, o čemu je već bilo reči kod izlaganja značajnih međunarodnih dokumenata (deklaracija, povelja, konvencija). Tako, svako lice ima pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti. Tu je i opšta sloboda mišljenja, izražavanja i informacija. U ove slobode takođe spada i pravo na slobodno udruživanje sa drugim licima, uključujući pravo na osnivanje sindikata i učlanjenje u iste radi zaštite svojih interesa. Vršenje ovih prava može biti ograničeno zakonom samo u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti, javnog reda ili radi zaštite javnog zdravlja i morala ili prava i sloboda drugih lica.

Imovinske i tržišne slobode

Ove slobode podrazumevaju da svako ima pravo da poseduje imovinu, sam kao i u zajednici s drugima, i da niko ne sme biti samovoljno lišen imovine. Tržišna sloboda podrazumeva jednak pravni položaj na tržištu, a zabranjeni su samo oni akti kojima se, suprotno zakonu, ograničava ova sloboda, posebno stvaranjem ili zloupotrebom monopolskog ili dominantnog položaja.

Imovinska i tržišna sloboda podrazumevaju slobodu preduzetništva, svojinsku i ugovornu slobodu.

Svojinska sloboda, kao deo opšte slobode, deli sudbinu te slobode, u tom smislu što je i svojinska sloboda ograničena svojinskom slobodom drugih, bez obzira na različitost statusa svojinskih titulara.

Prema racionalnom prirodnom pravu, organizovana koegzistencija sloboda i na njima zasnovane društvene razlike mogu biti održavane samo na zajedničku korist, a ne na štetu i diskriminaciju drugog. Sve što je izvan ove odredbe čini da svojinska sloboda nije više u okvirima racionalne koncepcije prirodnog prava.

Razume se, postavlja se pitanje gde su granice svojinske slobode odnosno neslobode ili gde su granice svojinske pravde i svojinske nepravde.

Svi odgovori mogu se svesti na dva osnovna: kolektivistička državno svojinska norma ili konkurencija sposobnosti u uslovima tržišne privrede.

Idealnu pravdu tu nije moguće postići zbog prirode čoveka kao nesavršenog bića i nesavršenosti organizovane zajednice kojoj pripada. To potvrđuje istorija svojinskog pitanja. Ali, ako se ne može postići idealna pravda moguće je ostvariti područje individualne i društvene tolerancije u primeni svojinske pravde odnosno nepravde.

U tom pogledu državno-svojinska ideološka dogma, koja državi kao titularu daje i politička ovlašćenja, dakle, pravni i izvanpravni imperijum, nije iskazala istorijsko opravdanje i ona danas u svetu ustupa mesto konkurenciji sposobnosti u uslovima tržišne privrede za koju se vezuje verovanje da ona vodi u ekonomsku i političku demokratiju koja je svojstvena pravnoj državi.

Stoga, potrebno je naročito podvući razliku između državne svojine u smislu javno-pravnog i političkog imperijuma (feudalna, državno-socijalistička svojina) i državne svojine kao dominijuma, kada se država kao i svaki drugi subjekt potčinjava zakonima tržišta sa svim uspesima i rizicima. To je svojinska pozicija koja skoro da nema veze sa onom drugom (državnim imperijumom), gde se svojina javlja samo kao sekundarna pojava, a primarna je politička vlast u svim sferama života.

Danas u postojećem svojinskom uređenju u Srbiji, pored ustavnih i zakonskih tekstova koji proklamuju jednakost na tržištu, praktično u mnogim oblastima država preuzima pored svojinskih i javno politička ovlašćenja.

Proces konkurencije sposobnosti u uslovima tržišne privrede mora pratiti odgovarajuće zakonodavstvo koje će se primenjivati, a ne samo na papiru proklamovati. Zakonski akti ovde moraju biti inspirisani distributivnom i komutativnom pravdom, a ne nekim trenutnim interesom političkog, nacionalnog, verskog, rasnog i klasnog porekla.

Kao takvi, oni moraju pratiti svojinsku slobodu bez obzira na različitost statusa svojinskih titulara (individualitet ili kolektivitet) kako uživanje ove slobode ne bi ugrozilo slobodu drugih preko granica društvene tolerancije. Razume se, za postizanje ovih efekata, postoje brojni instrumenti, među kojima vidno mesto zauzima pravedan poreski sistem koji se bazira na načelima komutativne i distributivne pravde.

Pored svojinske slobode, i ugovorna sloboda je deo opšte slobode kao prirodnog prava čoveka. Prema tome, i za nju važe pravila samosvesne, racionalne i ograničene slobode. Ugovorna sloboda je na opšti način ograničena ustanovom *javnog poretka* koji predstavlja osnovne principe na kojima je zasnovana jedna pravno organizovana zajednica, principa koji su izraženi prinudnim pravnim propisima i moralnim imperativima koje stranke svojom voljom ne mogu derogirati.

Međutim, ustanova javnog poretka danas je proširena i u izvesnoj meri integrisana dejstvom pravila međunarodnih standarda o ljudskim pravima, koji se, prema Ustavu Srbije, neposredno primenjuju. Na taj način ugovorna sloboda se danas sve više kreće u granicama proširenog, kodifikovanog, i u dobroj meri, unifikovanog pojma javnog poretka. Praktično gledano, to se, između ostalog, vidi i iz prakse Suda za ljudska prava u Strazburu.

Sloboda rada

Sloboda rada, pre svega, podrazumeva pravo na rad koje pripada svakom čoveku. Svojinska struktura i opšta kultura određuju dimenzije i kvalitet ove slobode. Uslovi koji omogućavaju svakome da uživa blagodeti rada, čine ideal čoveka kao slobodnog bića prirode.

Standardi međunarodne zajednice koji se odnose na rad i radne odnose kao polazne i temeljne oblasti u ekonomskoj, socijalnoj i kul-

turnoj sferi čovečanstva, predstavljaju pokazatelje pravog stanja proklamacije i ostvarenja ukupnosti i nedeljivosti ljudskih prava.

Kodifikacije radnopravne i socijalne pravde, počev od Univerzalne deklaracije o pravima čoveka (1948) i Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, pa preko ogromnog broja međunarodnih dokumenata opšteg i regionalnog karaktera, posebno zakonodavstva Međunarodne organizacije rada (MOR) sve do Evrpske socijalne povelje (1966) – čine danas, ne samo maticu opšte savesti i racionalne umnosti, već pre svega, izvor internacionalizacije na koji dolaze različiti suvereniteti da ispune svoje potrebe za implementacijom ovih prava u njihova zakonodavstva.

Taj *Corpus iuris* socijalne pravde sadrži brojne slobode iz ove oblasti, skoro da im nema kraja u nabranjanju, ali, i ovde ostaje pitanje koliko su one danas ostvarene kako na univerzalnom tako i na regionalnom planu.

Sa gledišta racionalne koncepcije prirodnog prava, zbir prava iz radnog odnosa sa ekonomskim i socijalnim aspektima, predstavlja područje na kome se reflektuju sva druga prirodna prava čoveka, posebno pravo na život, slobodu i imovinu.

Otuda pitanje nesrazmere između proklamovanih i ostvarenih odnosno neostvarenih prirodnih prava iz ove oblasti, u velikoj meri govori o stanju istog pitanja na sveopštem prostoru ljudskih prava.

5. Sloboda je element demokratske kulture i pravne države

Škola prirodnog prava racionalnog smera, prihvaćena i ostvarena u demokratskom društvu i sigurnom pravnom poretku, označava prostor na kome obitava pravna država koja slobodu čoveka stavlja u same temelje te države.

U stvari, kada je reč o pravnoj državi, bez obzira na različitost terminologije koja vlada u ovoj oblasti (npr. vladavina prava) – pitanje se svodi: koja svojstva treba da ima jedna pravno organizovana zajednica u vidu državne tvorevine, da bi se članovi te zajednice ponašali po onim pravilima koja odgovaraju njihovoj zajedničkoj volji (legitimitet) i to na način da se ta pravila jednako primenjuju na jednake slučajeve (legalitet).

Polazeći od ovoga, može se reći, da je pravna država takva država, koja je, u svom pravnom sistemu u tolikom stepenu obezbedila vladavinu načela legitimiteta i legaliteta, da se ona kreću u granicama društvene tolerancije.

Poredak jedne pravne države mora proizilaziti iz demokratije, iz sistema ljudskih sloboda i prava.

Jedino je demokratija, ali ne vulgarna demokratija koja označava vladavinu većine koja se pretvara u tiraniju manjine, niti simulovana demokratija iza koje stoji disimulovana diktatura, već demokratska kultura koja podrazumeva toleranciju kao njen sastavni deo i kao izraz duhovne slobode i kulture razuma – u stanju da dovede do pravne države u kojoj opšta sloboda čoveka dobija svoje pravo mesto, i to ne samo u proklamaciji, već i u tolerantnoj meri ostvarenja.

Nasuprot, kada politika postane samovoljna i otuđena, kada se snagom svoje moći i diktata nametne pravu i pravnom poretku, tada pravni poredak gubi legalnost i tada se ulazi na prostore političke celishodnosti, gde dominira ili revolucionarna svest ili politička odanost – i tu otpočinje agonija prava, a nastaje partijska u svakom slučaju antipravna država koja za proklamovane slobode čoveka predstavlja pravi korov, gde se diskriminacija po raznim osnovama javlja kao anti-pod slobodi kao prirodnom pravu svakog čoveka.

Razume se, da se princip legitimiteta i legaliteta moraju shvatiti sa osećanjem optimalne mere, a to je kriterijum društvene tolerancije što je egzaktno pitanje.

U svakom slučaju legalitet u primeni ljudskih prava i ostvarenja slobode, zahteva dubinu filozofije komutativne i distributivne pravde. Pravda kao stožerna vrlina uvek pretpostavlja neku proporciju koja znači jednakost odnosa. U postupku primene pravnih normi, to znači, da na jednake slučajeve treba primeniti isto pravilo (aritmetička proporcija), a na nejednake, drugo pravilo koje je primereno tim nejednakostima.

Prema tome, ostvarenje legaliteta ljudskih prava ne može ići bez filozofije prirodnog prava – počev od Aristotela i pre njega, pa sve do Univerzalne deklaracije o pravima čoveka i pisanog prava Ujedinjenih nacija koje je usledilo posle ove Deklaracije. Svako drugo pragmatsko i nefilozofsko postupanje u konceptu i ostvarenju ljudskih prava, vodi rezultatu kratkog efekta, kako u prostoru tako i u vremenu.

IV. SLOBODA NA PUTU OSTVARENJA I NEOSTVARENJA

Objektivne teškoće

Kada je reč o neprestanom putu ostvarenja i neostvarenja slobode kao prirodnog prava čoveka, onda treba reći da je njena sudbina povezana sa celinom ostvarenih prirodnih prava u prošlosti i danas. Drugim rečima, stepen ostvarenja ljudskih prava nužno se odražava i na polje ostvarenja slobode.

Međutim, u mnogim zemljama sveta, danas je objektivno nemoguće ostvariti mnoga prava koja su utvrđena kao ekonomska, socijalna i kulturna ljudska prava, zbog postojanja tzv. ekstremnog siromaštva.

To ekstremno siromaštvo danas pogađa više od jedne milijarde ljudi koji žive u uslovima apsolutne bede koja sobom nosi atak na elementarno ljudsko dostojanstvo i fizičku egzistenciju. Ako se, dakle, pođe od činjenice da danas na našoj planeti svakodnevno umire ogroman broj ljudi i dece, zbog nedostatka hrane i osnovnih higijenskih uslova života i rada, onda ta humanitarna katastrofa ozbiljno pretili i katastrofom neostvarenja ljudskih prava i sloboda u svakom pogledu, počev od građanskih i političkih, pa sve do ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

To je podatak koji se mora uzeti u obzir prilikom ocene stanja ljudskih prava i sloboda, u smislu njihovog ostvarenja odnosno neostvarenja.

Šta znače proklamovane odredbe međunarodnog prava da će se svakom licu priznati pravo na odgovarajući životni standard koji obezbeđuje urođeno dostojanstvo ljudske ličnosti kada za to, bar danas, nema opštih objektivnih mogućnosti.

Oblici diskriminacije

Ako se ovome dodaju i one zemlje koje se ne nalaze u stanju ekstremnog siromaštva, ali koje, i pored svojih simulovanih proklamacija, ne obezbeđuju poštovanja ljudskih prava, jer im to ne dozvoljava njihovo antipravno držanje – onda slika o ostvarenim proklamovanih

slobodama nije ružičasta, već siva, jer su je pokrili tamni oblaci neslobode i diskriminacije ljudi po raznim proizvoljnim merilima, što je upravo u obrnutoj srazmeri sa racionalnim prirodnim pravom i svim proklamacijama i standardima međunarodne zajednice u ovoj oblasti prava i društvenog života uopšte.

Politizacija ljudskih prava

Pored ovog raskoraka između proklamovanog i neostvarenog (obećanog a neizvršenog) u oblasti ljudskih prava i sloboda, koji je, kako smo već rekli, objektivne prirode, postoje i drugi uzroci ovakvog stanja. Posebno ističemo preteranu politizaciju ljudskih prava i sloboda u praktičnoj primeni.

Politizacija (i ideologizacija) ljudskih prava i sloboda najčešće dolazi iz nekog izvora metapravne moći – političke, finansijske, ekonomske, vojne.

Na osnovu te moći samovoljno se uzurpira »pravo kontrole« stanja ljudskih prava i sloboda i to u drugim delovima sveta, suverenim državama, primenjujući tzv. duple standarde, upravo one koji trenutno odgovaraju interesima oktroisane naoružane nepravde.

Te države nad kojima se vrši kontrola ljudskih prava i sloboda od strane jačeg, danas očigledno nisu više suverene u tradicionalnom smislu jer su stavljene u podređeni položaj sveobuhvatne kontrole, od medijske, finansijske i najzad vojne, tako da dolazi do neke vrste tihe okupacije ili protektorata i ta kvalifikacija treba tek da usledi od strane pravne nauke jer se radi o nekim novim pojavama ograničene a često i pogažene suverenosti vojnim ili drugim pritiscima, političkim i ekonomskim.

Kontrola, ucena, odmazda

Najčešće praktikovano sredstvo u tzv. postupku kontrole ljudskih prava i sloboda jeste *ucena* koja je postala prvo, žalosno i crno slovo azbuke u međunarodnim odnosima, pa i na unutrašnjem političkom podneblju.

Ucena kao sramno i nečovečno (nehumano) sredstvo za postizanje interesa organizovanih (nekad i neorganizovanih) ucenitelja, predstavlja akt dogmatske netolerancije, znak osiromašene kulture (kažem kulture, a mogu reći i znak osiromašenog uranijuma, kasetnih bombi i drugih akumuliranih sredstava za masovno uništenje ljudi), paradigma i obrazac nepoštovanja ljudskih prava, onih koja su proklamovana i kodifikovana za poslednjih šest decenija u okviru Ujedinjenih nacija, njenih organa i svih drugih međunarodnih organizacija koje su svoje deklaracije, rezolucije i konvencije zasnovale na vrlini pravde i kulturi razuma savremene intelektualne kulture.

Razume se, ucena dalje vodi u odmazdu ukoliko se ne postupi po uceni. I tako dolazi do ekvivalencije nasilja, automatizovane ili ucenjene odmazde, osvete, često i krvne osvete. Tehnika je sledeća: jedna povreda ljudskih prava »leči« se drugom povredom tih prava, često većom povredom, jedno ubistvo »opravdanje« je drugog ubistva i tako u nedogled. Taj automatizam odmazde koji je bio svojstven primitivnom pravu, čini primer zloupotrebe ljudskih prava jer je takvo postupanje protivno cilju zbog koga su ona ustanovljena.

U stvari, s pozivom na zaštitu ljudskih prava, postižu se neki drugi ciljevi: vojni, nacionalni, politički, ekonomski ili neki drugi. Uvek kada se u ostvarenju tih ili sličnih interesa, ljudske žrtve licemerno nazivaju »kolateralnom štetom« postoji zloupotreba ljudskih prava koja nosi višestruku pravnu i moralnu odgovornost, ako ne trenutnu, onda istorijsku svakako, koja može biti i teža od trenutne.

Instruisana samovolja

Na taj način prirodna prava i slobode čoveka, kodifikovana u brojnim međunarodnim dokumentima, gube svoj identitet i atribut komutativne i distributivne pravde, pretvarajući se u svoju suprotnost, u volju i samovolju trenutno jačih, onih koji svojom naoružanom nepravdom sprovode nasilje umesto kulture mira i međukulturne tolerancije.

Na taj način ljudska prava i slobode kodifikovana u brojnim međunarodnim dokumentima gube obeležje svoje suštine, filozofske i pravno normativne poruke, i pretvaraju se u instrumente sa-

movolje jednih u odnosu na druge, što je već viđeno u dalekoj ili bližnjoj prošlosti.

Takvo stanje dovodi ljudska prava i slobode u stanje krize, umesto u stanje ostvarenog života.

Izlazak iz krize

Pitanje je kako izaći iz krize neostvarenja proklamovanih ljudskih prava i sloboda, kako u tom pogledu dostići potreban stepen društvene tolerancije. Odgovor na postavljeno pitanje, pretvorimo u sledeće pitanje: kakva se budućnost može očekivati u smislu tolerantnog stepena ostvarenja proklamovanih sloboda.

Razume se, pitanje nije samo pravno, ono se prostire na sve segmente društvenog organizma, od pojedinca i svih oblika njegovih asocijacija, sve do državno pravnog poretka i međunarodne zajednice.

Kao opšti zaključak mogao bi da glasi: određeni pravni i naročito izvanpravni činioци utiču na budućnost ljudskih prava i opseg slobode kao sastavni deo ovih prava.

Tačnije, odluka je u rukama svih činilaca koji čine opštu kulturu jedne zajednice. Prošle godine (2006) na ovom istom mestu u Uvodnom obraćanju pokušao sam da imenujem osnovne činioce u procesu stvaranja takve kulturne zajednice koja bi bila u stanju da obezbedi potreban stepen ostvarenja proklamovanih ljudskih prava i sloboda. Zbog njihovog značaja, dopustiću sebi slobodu da ih i ove godine ponovim, smatrajući da je njihov pravni i metappravni mozaik odlučujući za budućnost ostvarenja proklamovanih i danas kodifikovanih ljudskih prava. Dakle ponovimo, ti činioци su naročito:

– stanje svesti i savesti u pogledu pravde i pravičnosti kao konkretizovane pravde;

– tolerancija kao sposobnost i znak duhovnog punoletstva i visokog stepena razuma, kao ustanova demokratske kulture zasnovane na sveopštoj harmoniji u razlikama po rođenju ili bilo kom legitimnom ubeđenju (međukulturna tolerancija, politička, klasna, rasna i verska tolerancija, jezička, materijalna, nacionalna, svojinska i ugo-

vorna, tolerancija u svim oblicima poštovanja dostojanstva čoveka i njegovih neprikosnovenih prava);

- opšte stanje razvoja nauke u mirnodopske svrhe, religije kao nadiskustvenog učenja o najvišem biću, i filozofije kao racionalnog sistema umnosti pogleda na svet i pitanja odnosa između mišljenja i bića, duha i materije;

- stanje moralne zasnovanosti, etičke kulture, tradicije i ustaljenih pravila ponašanja;

- ekonomska konstitucija u smislu izvora ekonomskog modela administrativne ili tržišne ekonomije i tržišnog poretka sa svim pojavnim oblicima takvog ustrojstva, a posebno svojine kao centralne ustanove društvenog i pravnog poretka;

- stanje političke zrelosti i prosvećenosti u smislu poštovanja i razvoja demokratskih institucija u sistemu vladavine prava i pravne države, a posebno principa trodelne podele vlasti i nezavisnosti suda i sudijske funkcije;

- pravna, ekonomska i socijalna sigurnost na osnovu koje se formira pravna i moralna svest i poverenje u zajedničke norme ponašanja;

- stanje opšte obrazovanosti, umetnosti i intelektualne kulture uopšte, a posebno u vidu kreacije intelektualnih tvorevina u oblasti autorskog i pronalazačkog prava;

- socijalna kohezija u smislu sistemске i socijalne integracije;

- zaštita životne sredine i stanje ekološke etike, tačnije, ekološke filozofije;

- stanje zaštite zdravlja kao uslova života i kao prirodnog prava svakog čoveka na onu vrstu zaštite koja odgovara njegovim potrebama;

- radne navike i radna etika u smislu poštovanja radnopravne i socijalne pravde;

- stanje porodice i porodične strukture kao osnovne ćelije društva;

- kultura mira kao osnovna odrednica jedne zajednice koja se suprotstavlja različitim agresijama koje ugrožavaju život na našoj planeti, kao što su: preteća opasnost od nuklearnog i drugog oružja za masovno uništavanje ljudi, genocid, organizovani terorizam;

- stanje javnog mnjenja posebno na području medijske, naučne i stručne opservacije;

- stupanj tehničko-tehnološke obrazovanosti;

- stupanj primene principa jednakog postupanja sa jednakim stvarima.

Organizovana umnost

Kao što se vidi skup pomenutih determinanti čini kulturni identitet jedne zajednice od koga zavisi ostvarenje ili podnošljivo neostvarenje ili nepodnošljivo neostvarenje proklamovanih ljudskih prava i sloboda.

Iz ovoga proizilazi zaključak, da u svetskim okvirima ovo vitalno pitanje međunarodne zajednice i pojedinih zemalja koje čine tu zajednicu, ne može biti rešeno u bliskoj budućnosti i taj proces se prostire na neodređeno vreme.

Na tom putu, samo organizovana umnost čovečanstva može otvoriti vrata svetlijoj budućnosti ljudskih prava i sloboda, onih koja su proklamovana i kodifikovana u čitavom mozaiku međunarodnih konvencija, povelja, deklaracija i drugim dokumentima, kao izrazu zajedničke savesti i pravde kao stožerne vrline.

NAŠE PRAVO

Posle izlaganja filozofskog i pravno-normativnog sistema sloboda i puteva ostvarenja i neostvarenja proklamovanih sloboda, pitanje se postavlja gde je naše pravo u tom sistemu i koja obeležja čine ocenu našeg pravnog sistema.

Kao prvo, više puta je istaknuto, da se opšte stanje ljudskih sloboda u svetu, o čemu je do sada bilo reči odražava i na naše pravo koje deli utisak te opštosti. Otuda, pri oceni postojećeg stanja ljudskih prava i osnovnih sloboda u našem pravu, treba uvek imati u vidu te opštosti jer se one na odgovarajući način, posredno ili neposredno, odražavaju i na naše pravo. Međutim, naše pravo kao deo te opštosti ima i svoje krize za koje važe posebna pravila koja nisu u neposrednom integritetu sa opštim stanjem ljudskih prava i sloboda na širim meridijanima pravničkoga sveta.

Opšla ocena

Pre svega, jedna opšta ocena bi mogla da glasi, da naše pravo u ovom trenutku nije koherentno, ono nije stabilno i nema izrađeni fi-

lozofski i pravno-normalivni koncept. Ta ocena je ovde u našoj Školi istaknuta više puta i ona je bila analizirana na pojedinim katedrama Kopaoničke škole.

Koherentnost

Još u 19. veku i prvoj polovini 20. veka naše pravo je kao deo evropske familije prava izvršilo usaglašavanje sa evropskim zakonodavstvom toga vremena. Dovoljno je pomenuti kodifikacije u oblasti privatnog prava (Građanski zakonik Kraljevine Srbije iz 1844. godine) ali tu je i ustavno pravo (Ustav Kraljevine Srbije iz 1888. godine), krivična i građansko-pravna procedura, upravno-pravni propisi, kao i druge grane prava. Uzori tada izvršene harmonizacije bile su kodifikacije u evropskim zemljama, a naročito u Austriji, Nemačkoj, Francuskoj i Švajcarskoj.

Što se tiče pravne nauke, ona je pratila evropsko pravo i to u punom sjaju, naročito između dva svetska rata.

Arhiv za pravne i društvene nauke

Ove godine (2007) u septembru mesecu proslavili smo 100 godina postojanja časopisa *Arhiv za pravne i društvene nauke*, na Pravnom fakultetu u Beogradu u organizaciji Udruženja pravnika Srbije. Tom prilikom publikovali smo dva toma od preko 2.000 stranica i reprodukovali odgovarajuće tekstove autora srpske pravne misli od 1906. sve do Drugog svetskog rata, odakle se može videti i zaključiti da je naša pravna nauka u tom periodu, ne samo pratila evropsko zakonodavstvo, već je bila veoma zapažena u evropskoj pravnoj nauci toga doba.

Profesori Pravnog fakulteta u Beogradu Živojin Perić i Đorđe Tasić bili su uvaženi profesori, posebno na Haškoj akademiji. Dakle, nekada su naši profesori išli u Hag da drže predavanja, kao ugledni, časni i uticajni profesori (zamalo da kažem a danas? – nešto se u me-

đuvremenu duboko promenilo na štetu našu), Živojin Perić je bio jedan od prvih idejnih tvoraca stvaranja jedne evropske savezne države organizovane na principima federalizma, ili kako je u svojim naučnim radovima govorio, evropski državni savez ili savezne evropske države. U to vreme on je naučno obrazlagao koherentnu teoriju o tom evropskom savezu, ali je dobijao odgovor od velikih evropskih autoriteta prava toga doba da je takva ideja teorijski dobro zasnovana ali da nije realna sa stanovišta njenog ostvarenja.

Razume se, tu su i drugi velikani naše pravne nauke iz toga doba koji su bili u punom naučnom integritetu sa evropskom naukom, kao što su Slobodan Jovanović, Toma Živanović i kasnije Mihailo Konstantinović, tvorac Zakona o obligacionim odnosima koji je i danas od strane evropske pravničke javnosti ocenjen kao jedno izvanredno zakonodavno delo kome nije potrebna današnja harmonizacija. Ovaj Zakon je još 1978. godine postavio mnoga pravila obligacionog prava, onako kako su ona danas formulisana u Načelima evropskog ugovornog prava (2000) koji će verovatno biti sastavni deo budućeg Građanskog zakonika Evropske unije – mislim na projekt tzv. Landove komisije o Načelima evropskog ugovornog prava.

Zaključak

Dakle, da u ovom delu zaključim: naše zakonodavstvo i pravna nauka pre Drugog svetskog rata bili su sastavni deo evropske pravne civilizacije, zasnovane na filozofiji opštosti (rimsko romanska i germanska koncepcija), a ne, na kazuistici i pragmatici anglosaksonskog prava.

Istorijska činjenica

Koherentnost našeg prava sa evropskom familijom prava iz 19. i prve polovine 20. veka, bila je presečena odmah po okončanju Drugog svetskog rata uvođenjem boljševičkog istočno-evropskog sistema kojim su srušene sve pravne i druge ustanove građanskog društva zasnovane na privatnoj svojini i tržišnoj privredi.

Povratak u budućnost

Danas se vraćamo sistemu privatne svojine i tržišne privrede uz propratne reči harmonizacije. Međutim, tada formirana revolucionarna svest kao izvor prava, ostaće da živi sve do naših dana, razume se, u nekoj drugoj formi, ali svest pojedinih činilaca prava (zvaničnika) o tome da se pravo gazi uvek kada to njima odgovara, kao da postaje naša trajna sudbina i trajna prepreka uspostave pravne države.

Šta znače izjave najviših zvaničnika da iza neke pravosnažne sudske odluke ne stoji Vlada, ili šta znače postupci današnjih političkih stranaka da one kandiduju i skupštinskom procedurom biraju sudije najviših sudova svoje partije, itd. Sve su to ili recidivi prošlosti revolucionarne svesti ili naprosto nagon partijskog interesa i egoizma koji ne vodi računa o opštem dobru i ustavnom načelu podele vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Sve to vodi u partijsku, a ne pravnu državu.

Nekoherentnost

S obzirom na ovako duboke promene u sferi ideologije i državno-pravne strukture, nekoherentnost našeg prava postaje hronična bolest, ali i sa znacima ozdravljenja. Tako ta nekoherentnost ili možda konfuzni pravnički lokalitet proizilazi iz procesa prelaženja u novi tržišni i demokratski sistem gde smo nekada (pre Drugog svetskog rata) u osnovi i bili. Međutim, u tom procesu ima još ostataka onog prava koje je vladalo više decenija posle Drugog svetskog rata, npr. Srbija i danas nema Zakon o denacionalizaciji, iako je Kopaonička škola još 1995. godine (dakle pre 12 godina) sačinila tekst Nacrta ovoga zakona. Umesto toga naše zakonodavstvo je dobilo Zakon o privatizaciji, a da prethodno nije donesen Zakon o denacionalizaciji, što u suštini opet znači preprodavanje tuđeg imanja ranije nasilno otetog.

Harmonizacija

Nedovoljna harmonizacija našeg prava proizilazi i iz nedovršenog procesa tzv. harmonizacije sa pravom Evropske unije. Ta cela stvar ide samo delimično dobro, ali je tu potrebno više naučnog i

stručnog rada, a manje političkih kampanja koje nemaju pokriće u ovakvom radu.

Jedan broj zakona je prilagođen zahtevima harmonizacije, a jedan broj i ne treba da se harmonizuje, ili ne bar u većoj meri jer su u pitanju dobri zakoni koji u svemu odgovaraju evropskim standarima, kao što je npr. Zakon o obligacionim odnosima. Tome treba dodati i jedan broj novih zakona, novih u tom smislu što odgovarajuća materija nije bila do sada, tačnije, nije u potpunosti bila zakonom regulisana.

Građanski zakonik

Kada je u pitanju izgradnja, a naročito harmonizacija našeg prava sa evropskom pravnom civilizacijom, treba naročito istaći aktuelni rad na izradi Građanskog zakonika Republike Srbije.

Kao što je poznato, na prošlogodišnjem susretu Kopaoničke škole bila je saopštena Odluka Vlade Republike Srbije iz novembra 2006. godine o formiranju Komisije za izradu Građanskog zakonika Srbije (dakle, posle 1844. godine kada je takav zakonik Srbija imala punih 100 godina sve do Drugog svetskog rata).

Ova Komisija za proteklih godinu dana intenzivno je radila, i danas, ima čast i zadovoljstvo da pravničkoj javnosti, a posebno učenicima Kopaoničke škole (većina članova Komisije je upravo iz ove sredine), preda na uvid i diskusiju mnoga otvorena pitanja, počev od opšteg dela Građanskog zakonika, pa preko porodičnog i naslednog prava, sve do obligacionog i stvarnog prava sa svojinom i pravima izvedenim iz prava svojine.

Ta knjiga koja predstavlja jednogodišnji izveštaj Komisije sa otvorenim pitanjima, štampana je i sadrži preko 400 stranica koja se može bez ikakvih teškoća dobiti ovde na Kopaoniku ili u Udruženju pravnika Srbije u Beogradu. Taj isti tekst štampan je u okviru knjiga za ovogodišnju dvadesetu sesiju Kopaoničke škole, i nalazi se u broju 11, tom III, str. 1–407 časopisa *Pravni život*.

Prema tome, danas se otvara najšira javna diskusija o otvorenim pitanjima budućeg Građanskog zakonika Srbije, i očekuje se da idući dvadesetprvi susret Kopaoničke škole prirodnog prava, donese još jednu ovakvu knjigu, ali, i sa više normativno izraženih rešenja u

vidu Nacrta zakona. U tome će Komisija imati, ne samo vaše sugestije, primedbe i predloge, već se planira da takve sugestije dobijemo i od strane odgovarajućeg međunarodnog kolegijuma sastavljenog od autoriteta evropske pravne nauke. Na formiranju jednog takvog tela Komisija je učinila već prve korake.

Sve u svemu, evo nam još jedan krupan korak u oblasti privatnog prava koji će, nadamo se, upotpuniti harmonizaciju našeg prava sa pravom evropske pravne civilizacije, iz koje je poniklo i danas naročito aktuelno pravo Evropske unije.

Destrukcija zvaničnika

Međutim, i pored svega što je do sada učinjeno i publikovano na putu izrade Građanskog zakonika Srbije, evo i jedne destrukcije zvaničnika koja se u Srbiji po nekom prokletstvu uvek javlja kada se gradi neki kulturni čin, u ovom slučaju kada se radi o Građanskom zakoniku kao kodifikatorskom zborniku građansko-pravnih odnosa, kojim se svaka zemlja evropskog područja legitimise u zrelosti i stabilnosti svojih pravnih ustanova.

Naime, u toku jednogodišnjeg rada Komisije za izradu Građanskog zakonika, negde polovinom 2007. godine, tačnije 1. avgusta 2007. godine Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja Srbije, svojim aktom (broj: 110-00-27/2007-03) obraća se Republičkom sekretarijatu za zakonodavstvo sa mišljenjem da treba staviti van snage Odluku o obrazovanju Komisije za izradu Građanskog zakonika («Službeni glasnik RS», br. 104/06 i 110/06).

Razume se, da se može imati i ovakvo mišljenje, ali ako ono dolazi od zvaničnika koji izražavaju mišljenje da treba staviti van snage pomenutu odluku Vlade Republike Srbije, onda odgovornost tih zvaničnika nalaže da obrazlože svoje mišljenje, jer ono ne izražava privatni već zvanični stav. Ovako, bez ijedne reči obrazloženja *izreka* ostaje neutemeljena u činjeničnom i pravnom osnovu.

I zato, činim javni apel, da se ovakve i slične destrukcije zvanično obelodane snagom boljeg argumenta, a ne činovničkim šalterima zatvorenim za svaku naučnu i stručnu raspravu. Jednom rečju, takvi

postupci ne doprinose demokratskoj kulturi i konstituciji pravne države i vladavine prava.

Pravna nesigurnost

Do sada smo govorili o nekoherentnosti našeg pravnog sistema i koracima rekovalescencije takvog stanja.

A sada vratimo se u sledeće obeležje našeg pravnog sistema koje, nažalost, govori o dubokoj krizi, i to uglavnom, ne u sferi stvaranja prava već u sferi pravne nesigurnosti.

Pravna nesigurnost je vidljiva na svakom koraku i ona se ogleda pre svega u promenljivosti i nestabilnosti pojedinih zakonskih rešenja, a još više u neobjektivnoj primeni ili neprimeni zakona. Posebno pravna nesigurnost se ogleda u postupku izvršenja pravosnažnih i izvršnih odluka sudske i upravne vlasti, što u suštini obezvređuje ranije vođene sudske postupke, parnične, krivične ili upravne.

Zaključak je da se u našem pravu vladavina pravne nesigurnosti ispoljava u nejednakom postupanju u jednakim slučajevima.

Izvršna vlast

Razume se da su uzroci ovakvog stanja brojni. Pomenimo samo jedan možda i odlučujući – nepoštovanje ustavnog principa trodelne podele vlasti, gde se izvršna vlast, kao politička vlast, postavila iznad sudske i ugrozila princip nezavisnosti suda. Ustanova sudske nezavisnosti jedna je od najvećih kulturnih tekovina čoveka i njegove državne asocijacije. Zato se i kaže, na kojoj se visini nalazi sudstvo jedne zemlje, na tom stupnju je i kulturna vrednost te zemlje. Drugim rečima, to je jedan od parametara kulturnog identiteta jedne zemlje.

Pluralizam političkih stranaka je prirodna pojava demokratske kulture i on donosi egzaltaciju slobode ličnosti i svih oblika nje društvenosti. Ali ta sloboda kako je već više puta rečeno, mora biti samosvesna i utemeljena i ciljno vođena u smislu zaštite opšteg dobra i opštih interesa – nacionalnih, ekonomskih, političkih, evropskih i svetskih. Ta opšta dobra ne smeju biti prepuštena političkoj arbitrnosti koja je vođena uskim partijskim interesom.

Svađe i prepirke

Sadašnja politička scena nije postigla te vitalne ciljeve naše zajednice, što se odražava i na krizu prava i pravnog poretka. Na toj sceni svakodnevno vidamo svađe i prepirke koje ne vode računa o egzistencijalnim pitanjima i opštim interesima zajednice.

Kada bi u tom pogledu imali jednu zajedničku tačku oslonca, argumentovanu i jedinstvenu, mnoge stvari bi na opštem planu bile drugačije postavljene i utvrđene.

Imperijum političke vlasti

Međutim, postojeće stanje nažalost ide u drugom pravcu, u pravcu krize vitalnih ustanova društva.

Politički imperijum je zarobio naučni i svaki drugi društveni fakt. Umesto da u kontekstu mnogih činilaca prava (ekonomija, moral, filozofija, nauka) vlada relativna koordinacija, politički imperijum je probio tu opnu ravnoteže i nekontrolisano raste, a svi znamo kako se ta pojava zove u biologiji i medicini.

Tako, danas se između pojedinih političkih stranaka, dele ne samo skupštinski mandati što je jedino opravdano shodno izbornim rezultatima – već se po tom ključu dele i rukovodstva u velikim privrednim asocijacijama tako da umesto proklamovanih tržišnih sloboda, na sceni je recidiv ili možda neki novi metod političko-partijskog administrativnog upravljanja privredom. Tako, svaka relevantna politička stranka ima tzv. svoje ljude u privredi, pa i u drugim oblastima, bez obzira na stručnu legitimaciju, bitna je politička legitimacija, što sve govori o već viđenom obeležju partijske a ne pravne države.

Ali u svemu tome evo još jedne pojave koja se odnosi na sudstvo. Automatizam ključa podele funkcija po političkom kriterijumu, preneo se i na sudstvo tako da danas svaka relevantna politička stranka, posle prepirki sa drugim strankama, predlaže ili se zalaže za izbor tzv. svojih sudija, i već tada, nezavisnost suda doživljava brodolom, a ustavni princip podele vlasti postaje pogažena proklamacija.

Politička vlast preko izvršne vlasti ulazi, ne samo u organizaciono polje sudske vlasti, već i u polje ocene i kvalifikacije pojedinih sud-

skih odluka u smislu ocene pravilne ili nepravilne odluke, što je grubo narušavanje samih temelja pravne države (primer iz 2004. godine ovde je već pomenut kada se u javnim medijima oglašava vrh izvršne vlasti govoreći kako iza konkretne sudske odluke ne stoji Vlada).

Sve to govori u prilog tvrdnje da je trodelna podela vlasti zamjenjena jedinstvom vlasti, što je već viđeno u nedemokratskim državama.

Lične pisarnice

Kopaonička škola je više puta argumentovano iznosila da sudovi nisu lične pisarnice bilo koje partijske vlasti, već mesta gde se u zakonskim okvirima ide po realizaciju prava i pravde kao proklamovane temeljne vrline demokratskog društva.

Dvanaest tablica

U tom smislu Kopaonička škola prirodnog prava je još 1995. godine, posvećujući svoje zasedanje sa temom *Sud i pravo*, donela 12 tablica sudijske nezavisnosti, od kojih prva glasi: sudija je u izricanju pravde nezavisan od bilo koje vlasti osim vlasti legitimnog zakona. Ovih 12 tablica sudijske nezavisnosti reprodukovane su u Deklaraciji Kopaoničke škole (2002) tako da su postale dostupne širokoj javnosti i sa drugih jezičkih područja s obzirom da je ova Deklaracija objavljena na 6 svetskih jezika.

Dakle, da zaključim u ovom delu onim što sam i ranijih godina isticao: svako ko se igra sa nezavisnošću sudstva, neka zna šta čini, a čini atak na temelje pravne države. Iako ga sankcija ne pogađa danas, pogodiće ga istorijska, a ona može biti i teža od neke trenutne. Sadašnje stanje u pogledu nadmoći političkog imperijuma u svim sferama života, vodi ka partijskoj a ne pravnoj državi.

Izlazak iz krize

Koncept našeg prava mora biti duboko zasnovan u filozofiji pravde ispoljene u svim kodifikacijama ljudskih prava u okviru Ujedinjenih nacija i Evropske unije.

Ova prava su u sasvim dovoljnoj meri implementirana u naš ustavni sistem i pojedinim zakonima, i tu, pored još nedovršenog procesa harmonizacije, ne leži uzrok krize našeg prava, već je kriza u neostvarenju proklamovanih prava.

Emitovanje fraza »idemo u Evropu« i slične političke legitimacije govore o površini stvari bez dubljeg filozofskog opredeljenja koncepta našeg prava.

To dakle nije i ne može biti trenutna politička kampanja već koncept prava koji zahteva trajno opredeljenje filozofije pravde. Mi danas imamo veliki broj političkih partija ali pitanje glasi: da li je ijedna politička partija posvetila pažnju konceptu našeg prava, izuzev onih uopštenih i u svemu amortizovanih reči – pravna država, vladavina prava, tržišna ekonomija i sl., ali u tim programima to je više dekor i ukras, nego duboko opredeljenje koncepta prava sa svim njegovim opštim i posebnim atributima.

Za izlazak iz postojeće krize prava neophodno je napuštanje dogmatske netolerancije i revolucionarne svesti kao izvora prava, a to znači da se zakoni mogu donositi i menjati samo na osnovu naučnog, stručnog i opšteg legitimiteta, a ne na osnovu trenutne potrebe ili interesa pojedinca ili određene društvene grupe koja ne uživa opšti legitimitet.

Pri tome, potrebna je dosledna primena ratifikovanih međunarodnih konvencija i opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava. U stvari, potrebno je poštovati princip primata međunarodnih standarda, koji se prema Ustavu Srbije neposredno primenjuje.

Kada je reč o prihvatanju određenih direktiva od strane Evropske unije, treba reći da ove direktive imaju ulogu smernica a ne prepisivanja, tim pre što mnoge od njih prolaze samo činovničko-birokratsku, a ne i naučnu optiku, i što u njihovom bukvalnom smislu ne mogu i ne treba da budu jednako prihvaćena. Sloboda tržišne ekonomije kroz Evropsku uniju ne bi smela da dobije naznake ili senke administrativnog vođenja privrede.

Pored toga, direktive Evropske unije ne bi trebalo da se u nekontrolisanoj meri prepuste kazuistici i pragmatici anglosaksonskog prava, već ih treba kombinovati sa tradicijom i potrebama opštosti prava što je karakteristika evropske familije prava.

Stara dama

Evropa je filozofski utemeljena, a to znači da joj nije potreban čovek bezličnih osobina, kao ni totalitarni mentalitet koji ljude pretvara u srećne robove. Evropa nije stara dama sa Pigala, već je Evropa filozofska kolevka prošlosti i sadašnjosti koja je svoje učitelje imala još u antičkom vremenu. A to, između ostalog, znači da ona nije zasnovana samo na motivu *imati* već i na motivu *biti*.

Ako bismo

Ako bismo usvojili sve ove tačke izlaska iz krize: ako bismo se oslobodili dogmatske netolerancije i revolucionarne svesti kao izvora prava, ako bismo postavili koncept prava, ako bismo primenjivali međunarodne standarde i poštovali trodelnu podelu vlasti i sudijsku nezavisnost – onda bismo se našli na putu demokratske kulture i na putu ozdravljenja našeg prava i postizanja vrline pravde.

Besmrtni duh slobode

Poštovane kolege, dozvolite mi, da vam na samom kraju ovog uvodnog obraćanja, još jedanput uputim reči vere u zajedničku umnost savremenog sveta, umnost koja se autoritetom svoga znanja i savesti, okupila u velikom zdanju slobode kao prirodnog prava čoveka.

Samo takvo zdanje umnosti može nas osloboditi okova neslobode, sile i nasilja. Samo nas ono može izvesti iz pustinje nekulture rata i uvesti u kulturu mira i raskoš pravde kao preduslova večite mladosti prirodnog prava.

A sa tom mladošću, besmrtni duh slobode neće se nikad ugasiti. *Universitas iuris naturalis Copaonici* pratiće tu večitu mladost slobode.